НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА РЕСПУБЛИКИ ТЫВА ИМ. А.С.ПУШКИНА

ШЫН

№ 12 (17656)

2009 чылдың февраль 5, четверг

Садар өртээ 4 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун ● 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Медээлер

МОСКВА БИЛЕ ТЫВА КАДЫ АЖЫЛДАЖЫР

Дүүн Москва хоорайның мэри Юрий Лужков биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. Кара-оол кады ажылдажылганың Дугуржулгазынга атты салган. Дугуржулга садыг-экономика, эртем-техника болгаш культура талазы-биле кады ажылдаарының дугайында болур. Россияның ийи регионнарының аразында кады ажылдажылганың документизинге 1997 чылда Ю.Лужков Тывага кээп чорда, ооң түңнели-биле ат салдынган турган.

Чаа документиде кадрлар белеткели, культура, эртем, спорт талазы-биле арга-дуржулга солчурундан аңгыда, экономика, биче болгаш ортумак бизнести сайзырадыр, тудуг материалдарының индустриязын, садыг-экономиканы хөгжүдер айтырыглар кол черни ээлеп турар. Оларның аразында бир кол чүүл — Азия төвү республикага туризмни сайзырадырынга дузаны көргүзери. Республиканың «Кадрлар» программазын боттандырарынга Москва хоорай улуг идигни берип турар. Чыл санында мында өөредилге черлеринче 100 ажыг тыва оолдар, кыстар өөренип кирип ап турар. Эрткен чылын 13 дээди өөредилге черинче 106 кижи кирген. Амгы үеде Москва хоорайның өөредилге черлеринде 433 студентилер өөренип турар. Эртем кандидады атты 30 аспирантылар камгалаар, доктор атты камгалаары-биле 5 эртемден өөренип турар.

«Поклонная гора» деп адаар мемориалдыг комплекстиң чанынга сарыг шажын тудуун тургузар талазы-биле чугаа база чоруп турар. Тываның Россияның составынга киргенинин 65 чыл оюн таварыштыр Москвага Тываның хүннерин эрттирер болгаш «Аржаан-2» базырыктан тывылган алдын эт-херекселдерни москважыларга бараалгадыр.

ЭЛЕГЕСТИҢ ХӨМҮР-ДАЖЫ

Республиканың чамдык албан-организация черлери хөмүр-даш сөөртүлгезин Каа-Хем хөмүр-даш уургайындан эвес, а «Енисейниң бүдүрүлге компаниязы» ХАН-ның болбаазырадып казып турары Элегес хөмүр-даш уургайындан алырын кызыдып турар апарган. Ук бүдүрүлгениң хөмүр-дажын бо одалга чылында чон ажыглап эгелээн. Бир дугаар хөмүр-дашты республиканың улуг ЧЭТ-ке, одалга черлери бо кышкы үеде одап турар. Ылаңгыя Шагаан-Арыгның, Хову-Аксының, Чаа-Хөлдүң улуг күштүг ЧЭТ-и бо хөмүр-даш-биле кышты эртип турар.

Чоокта чаа Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыдының хүлээлгезин күүседип турар К.Сагаан-оол Шагаан-Арыгның ЧЭТ-ке чедип, ында одап турар хөмүр-даштың шынары эки деп үнелээш, хоорайның чурттакчы чонунуң бажыңнарында чылыг дески кээп турар болгаш сугнуң изии 96 градус чедип турарын айыткан. Ол хөмүр-дашты садып алган бөдүүн чон база-ла амырап турар: ол кончуг кывыычал, чалбыраажы улуг, хүлү барык чок бооп турар.

Тускай специалистерниң санап турары-биле алырга, Каа-Хем хөмүр-даш уургайында «ГЖ» марканың хөмүрүн казып турар, а Элегесте «Ж» марканың, азы өскээр чугаалаарга, шынары бедик 7000-8000 ккал чедип турар, хүлү эвээш. Амгы үениң техниказы-биле чаа технология езугаар казып турар болгаш хөмүр-даштың өртээ чиик болуп турар.

«Енисейниң бүдүрүлге компаниязы» ХАН хөмүр-дашты ийи аңгы хевир-биле казып тып, бүдүрүп турар.

ТЫВА СПОРТЧУЛАР ДЕЛЕГЕЙ МАРГЫЛДААЛАРЫНДА

Башкортостан Республиканың Туймазах хоорайга Россия Федерациязының бирги чери дээш кикбоксинг чемпионады клуб командаларының аразынга болуп эрткен. Аңаа Москва, Санкт-Петербург, Омск, Барнаул, Челябинск, Свердловск, Самара, Уфа хоорайлардан болгаш Красноярск крайдан ниитизи-биле 800 ажыг спортчулар киришкен. Ол улуг маргылдаага бистиң республикадан киржип барган 13 спортчуларның 9-у алдын медальдарны чаалап ап, май айда Венгрияның Сигет хоорайга болур маргылдаага Россияның адын камгалап киржир эргени чаалап алганнар. «Тренер составының дүн-хүн чок ажылының түңнели деп үнелеп көөр апаар. Ам оолдарның делегей маргылдаазынга белеткелинден улуг хамааржыр. Спортсменнерге күүседикчи эрге-чагырга органнары деткимчени берген» деп, республиканың кикбоксинг федерациязының президентизи, «Чаңгыс демниг Россия» фракциязының баштыңы Виталий Бартына-Сады чугаалап турар.

«Тыва-Онлайн» медээ агентилели.

Февраль 8 — Россияның Эртем хүнү

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИНГЕ ДҮҮШТҮР ЭДЕ АДААН

Февраль 8 — Россияның эртем хүнү. Бо байырлалды уткуштур бистиң корреспондентивис Тываның Гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң директору Каадыр-оол Бичелдей-биле ужуражып, эртемденнерниң ажыл-амыдыралын сонуургаан.

— Каадыр-оол Алексеевич, Тываның Гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң эртемденнери профессионал байырлалының хүнүн канчаар уткуп турар ирги, сонуургадып көрүңерем.

— Россияның эртем хүнүнүң байырлалын тургузуп кааны дээргеле, эртем ажылынче улуг кичээнгейни углап, аңаа бедик үнелелди берип турарының бадыткалы-дыр. Эртемденнерниң шинчилелдериниң амыдыралга ужур-утказының чугулазын демдеглеп турары ол деп билип турар бис.

ТГШИ Эртем хүнүн январь айның ортан үезинден-не «Эртем айы», «Эртем неделязы»-биле ажыткан. «Ажык эжик хүнүн»-даа эрттирдивис. Биске школаларның өөреникчилери, өөредилге черлериниң сургуулдары, студентилер кээп, ужуражылгаларны эрттирип, бистиң ажылывысты сонуургап турду. «ТГШИ-ге ужуражылгалар» төлевилелди боттандырып эгелей берген бис. Аңаа бир дугаарында Тыва Республиканың алдарлыг артизи, «Чиңгис-Хаанның чажыды» деп уран-чечен фильмде эң кол рольду ойнап турар В.Көк-оол аттыг театрның артизи Эдуард Борисович Ондар-биле ужуражылганы эрттирдивис. Тываның ажыл-ишчи, чогаадыкчы, уран чүүлчү чедиишкиннерлиг, хөйге улуг салдар чедирип чоруур, хүндүткелдиг кижилери-биле ужуражып, чугаалажып, оларны деткип, оларның ат-алдарын улам бедидеринге үлүг-хуувусту киирер сорулгавысты күүседип кирипкенивис ол-дур. Чон биле эртемденнерни улам чоокшулаштырарының бир хевири-дир.

Эртем хүнүн бистиң эртемденнер багай эвес уткуп турар деп бодап турмен. «Тыва төөгүзүнүң» 2-ги томун үндүрүп алган, «Тыва дылдың тайылбыр словары» белеткеттинген.

Бо чылын Эртем хүнүн онза байдалда уткуп турар бис деп болур бис. Институттуң адын эде адааның шупту эскерген боор. 1945 чылда-ла, институт тургустунарда-ла, Эртем комитеди турар үеде-ле, Тываның Чазааның эртем-шинчилел институду турган. Чаартылгалар, будулгаазыннар үезинде, 2000 чылдарда чазак-чагыргага-даа хамаарылга чок, бир-ле аңгы бюджет организациязы болу берген. Эрткен чылын, 2008 чылдың ортаа үезинде, ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.В.Кара-оол-биле сайгарып чугаалашкаш, институттуң адын эде адаан — Тыва Республиканың Чазааның чанында Гуманитарлыг шинчилелдер институду деп. ТГШИниң адын бедидип, алгапмактаар дээш ону эде адаан эвес, а амыдыралдың негелделеринге дүгжүп турар кылдыр адын солаан.

— Институттуң ады өскерлирге, ооң иштики тургузуунга өскериглер болган бе, Каадыр-оол Алексеевич?

— 2008 чылдың октябрь айда ТГШИ-ниң иштики тургузуу ооң үндезин хоойлу — уставынга дүүштүр эде тургустунган. Кадрларның эртеминиң аайы-биле иштики эде тургустунуушкунун кылдывыс. Немей чаа ажылдакчыларны база хүлээп алдывыс. Олар шупту — эртем кандидаттары. Ам чеди сектор ажылдап турар. Эң кол угланыышкын – социология секторунуң ажылы улуг кичээнгейде. Бөгүнгү шапкын, бөдүүн эвес үениң негелделерин ылап шын тодараткаш, тодаргай программаны тургузуп ажылдаары негеттинип келген. Ооң мурнунда чылдарда эртемденнеривис колдуунда чонда болгаш төөгүде бар материалдарны чыып турган болза, ам чүгле чыыр эвес, тыва чоннуң үе-дүпте тургустунуп келген үндезин байлактарын, чоннуң философиязын, тыва чоннуң сагыш-сеткилин шинчилээри негеттинип келген. Ол талазы-биле ажылывыстың чаартылгалары арбын, эртемденнер янзы-бүрү угланыышкын аайы-биле ажылдап, шинчилелдерни чорудуп, бижип турар. Дыл-даа, теория-практика, төөгү-даа талазы-биле ханы, чаа көрүүшкүннер немежип кээп турар. Ынчангаш хүнүң кол сорулгазы — эртем ажылын кижилерге чедирери. Оларга дузалыг болур чүүлдерни чедирери – кол чүүл. Эртемденнерде ындыг күш бар. Бистиң 45 эртем ажылдакчыларының 28-и — эртем кандидаттары, 6-зы — эртем докторлары — эң дээди чаданың эртемденнери болуп турар.

Эртем деп чүүлдү тыва чон шаандан бээр үнелеп чораан. Ынчангаш ол сонуургал, үнелелди чидирбес ужурлуг бис. «Үш чүүл эртемниг оол» деп тоол безин бар болгай. Эртемни илби-шидиге дөмейлеп, үнелеп чораан. Эртемниг кижилер дээрге онзагай кижилердир деп билип чораан. Ам бо шагда безин күрүне бир эртемденни 10-20 чыл белеткеп келир-дир, көрүңер даан: школа доозар, институт, аспирантура доозар. Оон шинчилел ажылы кылып чорааш, ынчан чүгле эртемден болу бээр. Бо Тываның Гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң бажыңында ажылдап-ла турар кижи эртемден апарбас. Эртемден болуру дээрге чоннуң, чазактың, ниитилелдиң улуг ынаныжын, идегелин алыры-дыр. Ооң-биле чергелештир улуг харыысалганы олар эртемденге онаап турар. Ынчангаш эртемденнер чооккy үеде колдуунда тыва чоннуң философиязы, тыва чоннуң сагыш-сеткилин, ооң амыдыралчы көрүжүн, ооң октаргайны, бодун медереп билириниң айтырыгларын чугула деп санап турар бис. Ону сайгарар, тайылбырын чон аразынга чорудар. Тываның эртем-шинчилел институду дээрге онзагай чүүлүвүс — Тывада оон өске мындыг институт чок, чаңгыс-ла институт-тур. Ынчангаш чонга ажыктыг чүүлдер кылыры-биле харыысалга дыка улуг. Чоннуң акша-төгерии-биле чурттап-амыдырап чоруур улус-тур бис. Бодувус тараа тарывайн, хөмүр каспайн ажылдап чоруур-ла болгай бис, ынчалза-даа бистиң ажылывыс кижилерниң сагыш-сеткили-биле, келир үези-биле, эрткен үезинге чоргаарланырының айтырыглары-биле дорт холбашкан болгаш ажылывысты беримчелиг деп санап турар бис.

— Удавас Моолга улуг эртем шуулганы болур, ынаар чоруур деп турар ийик силер бе, Каадыр-оол Алексеевич?

— Он ажыг эртемденнер февраль 19-20 үезинде Моолче аъттаныр деп белеткенир бис. Дээрдеңгерлер шажынының дугайында шуулган болур. Аңаа албан киржир бис. Аңаа киржир бодап турары-

(Уланчызы 2-ги арында).

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИНГЕ ДҮҮШТҮР ЭДЕ АДААН

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

выстың ужуру, бодувустуң эртем талазы-биле, дээр-деңгерлерге чүдүүр талазы-биле билиивисти, көрүжүвүстү илередир ужурлуг бис. Өске талазында «Чиңгис-Хаанның чажыды» деп кинода дээр-деңгерлерге, шажын-чүдүлгеге хамаарыштыр сайгарылга болур чүве болган төлээде, ону ажыглап, Эдуард Ондарның ол кинога кол рольду ойнаанын деткип, өске эртемденнерниң мурнунга ол дээрге онза улуг ужур-уткалыг болуушкун-дур дээрзин илередир сорулгалыг бис.

— Чөөн чүк календары-биле Инек чылы каш хонгаш келир болгай, ол чылды кандыг деп манап тур силер, ону канчаар уткуза эки ирги?

— Үнүп орар чыл — кызылсымаар Инек чылы. Бо чылды эртемден-даа, карачал-даа кижи арыг сеткилдиг уткуур болза эки. Амыдыралчы, маажым аажы-чаңныг, бүдүрүмчелиг амытан-дыр. Эде-хере тырттынып, эки чүүлче идегел-биле уткуп, хүлээп алыр болза эки боор. Бөдүүн эвес чыл дээрзи билдингир, ынчалза-даа кижи сүзүк-биле чурттаар-ла болгай. Шагаа бурунгу календарывыс аайы-биле чыл уткуп, Чаа чылдаар байырлалывыс катап эглип келгенинден бээр 17-18 чылдың нүүрү болуп турары бо-дур. Ону эгидериниң талазы-биле, национал байырлал кылдыр чарлаар, ынчаар доктаадыр талазы-биле бодумнуң киирген эвээш-биче үлүг-хуум бар деп бодаар мен. 1986 чылда Шагаа эрттиргеш, хемчег алзып турганывыс-даа бар. Ынчангы сорулгавыс боттанган. Эрги шагже эглир дээш эвес, чаагай чаңчылывысты арттырып алыр сорулгалыг турган-на болгай бис. Ам бөгүн Шагаа дээрге амыдыралывыстың кезии апарган, национал байырлалывыс, езу-чаңчылывыс апарганынга өөрүүр, чоргаарланыр мен. Ол хүнде кижи бүрүзү бодун шугдүнер, арыгланыр. Ынчангаш Шагаа таварыштыр, Эртем хүнүн уткуштур коллектививистиң өмүнээзинден чонувуска байыр чедирбишаан, институттуң ажылдакчылары чаа-чаа ажылдары-биле чонун өөртүр боор деп сеткилимни илереттим.

—Салган сорулгалар бүдүп, чорууңар чогуп-ла турар болзун, Каадыр-оол Алексеевич.

—Четтирдим.

Светлана БАЛЧЫР интервьюну алган.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ тырттырган чуруу.

«ЭМНИ РЕЦЕПТ ЧОККА САТПАДЫ...»

Мындыг хевирлиг хомудалдар сөөлгү үеде тыптып келген. Ол талазы-биле тайылбырны бээрин Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының парлалга албанындан диледивис.

Эмнелге-профилактиктиг албан черлери аарыг кижилерни хүлээп ап, шинчилгени кылган соонда аптекадан эм аймаан садып алыры-биле рецепт бижиир чорук шаандан-на, «коммунизм үези» дижиривис үеден бээр доктаттынган чурум турган. Ооң сорулгазы— чурттакчы чон эм аймаан кайы хамаанчок ажыглавазын, кадыкшылын үревезин дээш ындыг чурумну тургусканы ол.

Сөөлгү он ажыг чылдарның дургузунда, рынокче шилчилге үезинде, хуу аптекалар көвүдээш, кайызы эң хөй эм садыптарыл дээн чижилге-биле эм-таң аймаан кандыг-даа рецепт чокка, душканна кижи бүрүзүнге садар апарган.

Ындыг чоруктуң түңнелинде чамдык кижилер эм аймаан боттарының күзээнин езугаар садып ап, ижип турар апарган. Ол чорук частырыглыг боол, дыка хөй хамаатылар таарышпас эмнер ишкеш, кадыкшылын чидирген, харын-даа амы-тынындан чарылган.

Чамдык улус: «Ай-айы-биле ижип келген эмимни ам рецепт дээр, ооң херээ чүл?» дижип турар. Ол база шын эвес. Эмчи кижи ижер эм бижип берип оргаш, ол аарыг кижиге эмни кайы хире хуусаада ижерин айтып каар. Кандыг-даа эмни өйлүг ижер херек. Соксаал чок эм ижер деп чүве турбас, ол кижиниң кадыкшылынга хоралыг.

Ол бүгүнү барымдаалааш, Россияның Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде кавызынга хайгааралдың федералдыг албаны субъектилерниң кадык камгалал органнарынче дыңнадыг чагаа бижээш, бо чылдың бирги кварталындан эгелеп эм-таң аймаан чонга садарынга контрольду күштелдирерин дааскан.

Ол чагаада эмнелге-профилактиктиг албан черлеринге рецепт бижиир хуудустарны четчир санныг кылдыр чагыдарын болгаш оларның доктаамал турары-биле РФ-тиң 2007 чылдың февраль 12-де үндүргени «Эм-таң аймаан ижер, медицина кылыгларын болгаш эм шынарлыг тускайжыттынган продуктуларны ажыглаар кылдыр айтырының болгаш бижиириниң чурумунуң дугайында» дужаалын шыңгыы күүседирин айыткан. Бистиң республикада эмнелгелер рецепт хуудустары-биле четчир кылдыр хандыртынган.

Аптека албан черлеринден рецепт чок садып алыр эмнерниң даңзызын 2005 чылдың сентябрь 13-те ол-ла яамының үндүрген дужаалын езугаар бадылаан. Кандыг эмнерни рецепт чокка садарын аптекалар ажылдакчылары билир ужурлуг.

Бо талазы-биле хемчеглер мооң-биле кызыгаарлаттынмаан. Бо чылдың бирги болгаш ийиги кварталдарында хыналданы күштелдирер, бир эвес доктааттынган чурумну сагывас аптека албан черлери бар болза, оларга РФ-тиң Административтиг чурум хажыдыышкын кодекизин езугаар хемчег хүлээдирин айыткан. Ынчангаш эм аймаан кайы хамаанчок садар чорук моон соңгаар турбас.

Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының парлалга албаны.

Кожууннардан медээлер

БАЙ-ТАЙГА.

Малдың баш саны менди, одаар чүүл бар

Бай-Тайга кожуун чагыргазының даргазының оралакчызы Александр Сүге-Маадырдан мал кыштаглаашкыны кайы хире чоруп турарын болгаш кожууннуң бюджет албан черлериниң база чурттакчы чоннуң одаар чүүл — хөмүр-даш-биле хандырылгазы кандыг болуп турарын чугаалап бээрин бистиң корреспондентивис дилээн.

—Бистиң кожууннуң экономиказының кол адыры мал ажылы болгай. Ынчангаш малды кыштан онча-менди, хүр ажырар дээш малчыннар чайгы, күскү үелерде кыштаглаашкынга белеткел ажылдарын чоруда бээри шуут чаагай чаңчыл болу берген. Ол чүл дээрге семиртилгени, эдержилгени эки организастаары, мал чемнерин четчири-биле белеткеп алыры, кыштагларны дерип септээри болгаш өске-даа хемчеглер-дир—деп, Александр Хертекович эгезинде чугаалады.

Бо кышка малчыннар белеткелди эгезинде-ле хынамчалыг чоруткаш, чогуур үезинде кыштагларынче көжүп үнген. Амгы үеде кожууннуң 11 муң баш бода малы, 118 муң хой, өшкүзү, бир муң ажыг баш чылгызы онча-менди хүр кыштап турар. Бай-Тайганың девискээринде бо кыжын хар чагбаан. Ол мал суггадынга элээн таарымча чок байдалды тургускан-даа болза, улуг бергедээшкин болбайн турар. Бистиң малчыннарывыстың кыштаглары колдуунда шуптузу кыжын доңмас кара сугларлыг черлерниң чоок-кавызында туткан. Суг хереглээр кыштагларга ону машина, трактор-биле чедирип турар. «Бай-Тал» каттышкан күрүне бүдүрүлгезинде (директору Кызыл-кат Кочал-оол) 10 муң ажыг шээр мал, бир муң хире сарлык хүр кыштап турар. Бо ажыл-агыйда бир суг сөөртүр машина бар, ол суг хереглээр малчыннарга доктаамал чедирип турар. Бүдүрүлгениң удуртулгазы малды кыштан хүр, баш санын онча-менди ажырар дээш болдунар-ла хемчеглерни ап келген, бирги ээлчегде малчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче сагышты салып, аъш-чем аймаа, тараа-биле хандырып, акша-көпеекти берип турар. Кызыл-Даг сумузунда мал кыштаглаашкыны база эки чоруп турар, мында малчыннарга суг чедирип бээр трактор ажылдап турар.

Кожуун, сумулар чагыргаларының удуртулгазы мал кыштаглаашкынын организастыг, чидириг чокка эрттирер хемчеглерни ап турар.

Бюджет албан черлерин, чурттакчы чонну одаар хөмүр-даш-биле хандырар айтырыгны чогуур үезинде шиитпирлээр дээш кожуун чагыргазы ажылдап келген болгаш ажылдап турар. Чүге дээрге кышкы үеде школа, эмнелге, культура болгаш өске-даа албан черлериниң чедиишкинниг ажылдаары, чурттакчы чоннуң эки амыдырап-чурттаары оон хамааржыр болгай. Бо одалга сезонунда ниитизи-биле кожуунга 13 муң ажыг тонна хөмүр-даш херек турган, ооң чартыындан хөйүн эрткен чылын сөөртүп алган бис. Чедери берге Бай-Тал, Кара-Хөл сумуларынга 1398 тонна хөмүр-дашты чедирген. Амгы үеде кожуунда 2 муң хире тонна одаар чүүлдүң курлавыры бар. Бюджет албан черлери болгаш чурттакчы чон одаар чүүл талазы-биле бо кыжын бергедээшкинге таварышпаан. Одаар хөмүр-даштың курлавыры эвээжеп турарын барымдаалааш, бир муң ажыг тонна хөмүр-даштың өртээн төлээш, Чадаананың хөмүр-даш уургайында сөөртүлгезин чорудуп тур бис. Ында кожууннуң бодунуң ажыл-ишчилериниң 13 КамАЗ-ы хаара туттунган. Ону дооскаш, одаар чүүл сөөртүлгезин уламчылаар бис, ынчангаш бюджет-даа албан черлери, кожууннуң чурттакчылары-даа одаар чүүл-биле хандыртынар.

Бистиң корр.

ӨВҮР.

Кожуун чагыргазының ажылынга үнелелди берген

Өвүр кожууннуң чагыргазы 2008 чылда кылып чоруткан ажылының отчедун Уставының негелдезин езугаар кожууннуң сес сумузунуң чурттакчы чонунга берген.

Кожуун чагыргазының даргазы Александр Куулар ажылының отчедун берип тургаш, эрткен чылын Өвүрнүң амыдыралынга ужур-дузалыг болган кол болуушкуннарны демдеглээн. Көдээ ишчилер 2008 чылда малдың баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер талазы-биле көргүзүглерин эки-житкеш, кожууннар аразынга мөөрейге тиилээш, республиканың Наадымын эрттирер эргени чаалап алгаш, найырның аалчыларын эки уткуп, хүлээп алганын, үдээнин, байырлал хемчеглерин чогуур негелдеге дүүштүр эки эрттирген. Наадымны эрттиргени кожуунга ажыктыг салдарын чедирген. Бир миллион ажыг рубльди чарыгдап тургаш, стадионну тудуп берген, Культура бажыңының септелгезин, дерилгезин кылган, бир миллион рубль-биле автооруктарны кылып септээн, бүгү дериг-херекселдиг күчүлүг ийи МТЗ тракторну, трансформаторну кожуунга берген. Өг-бүле болгаш «Хөөмей» чылының хемчеглери кожуунга солун, ханы уткалыг, кижизидикчи ужур-дузалыг эрткенин, Чадаанага барыын кожууннарның аът чарыжын эки организастаанын отчетта айыткан. 2008 чылда кожууннуң социал экономиказының бурунгаар хөгжээнин, чурттакчы чоннуң амыдыралының деңнели элээн бедээнин бо көргүзүглер бадыткап турар. Ооң-биле чергелештир отчетта кожуун чагыргазының чедир кылбаан ажылдарын, четпестерин тодаргай айыткан, оларны чурттакчы чонга кожуун даргазы чугаалап берген.

Кожуун чагыргазының отчедунда тус черниң социал экономиказын хөгжүдер дээш кандыг хемчеглерни ап, төлевилелдерни кылып турарын киирген. Ылаңгыя мал ажылының продуктуларын болбаазырадырынче кол кичээнгейни угландырган. Эът болбаазырадыр «Улаатай» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелди Хандагайты суурга ажыдар хемчеглерни ап турар. Сайгарлыкчы Хүлер-оол Ондарга чээли акшазын берген, дериг-херекселдерни Саян артындан садып алыр. Колбаса аймаа, эъттен чартык фабрикаттар кылыр биче бүдүрүлге удавас ажыттынар. Дүктен кидис кылыр дериг-херекселдерни садып алыр дугуржулга чедип алдынган.

Кожуун чагыргазының 2008 чылда кылып чоруткан ажылының дугайында отчет берген хуралдарга чурттакчы чоннуң саналдары, шүгүмчүлелдери, сүмелери мурнуку чылдардан ылгалдыг болган. Олар колдуунда рынок экономиказының айтырыгларын шиитпирлээринче угланган, чер, өнчү, хуужудулга, чээли, көдээ ажыл-агый продуктуларын сайгарарының дугайында болган. Ылаңгыя мал ажылының продуктуларын сайгарар черлер чогун, оларның өртек-үнезиниң чиик боол турарын шүгүмчүлээн. Суурлар аразында автооруктарны септеп кылбайн келгенин, чуртталга-коммунал ажыл-агыйының четпес ажылдап турарын багай деп, чон айыткан. Кожууннуң чурттакчылары кожуун чагыргазының 2008 чылда кылып чоруткан ажылынга ниитизи-биле багай эвес деп үнелелди берген. Кожуун чагыргазының ажылынга 5 сумунуң чону «эки», бирээзи «ортумак» демдекти берген.

Аныяктар чылы ажыттынган

Хандагайтының Культура бажыңынга Россияда чарлаттынган Аныяктар чылының байырлыг ажыдыышкыны болуп эрткен. Аңаа кожуун төвүнүң, алды сумунуң аныяк ажыл-ишчилери, сайгарлыкчылары, эки өөредилгелиг, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип чоруур аныяктар хөйү-биле киришкен, залдың олурар сандайлары чедишпейн турган.

Өвүр кожуун чагыргазының даргазы Александр Куулар сөс алгаш, Аныяктар чылы-биле чыылганнарга байырны чедиргеш, оларның ажыл-ижинге, өөредилгезинге чедиишкиннерни күзээш, бо чылдың ол талазы-биле хемчеглеринге идепкейлиг киржиринче кыйгырган. Ооң-биле кожуунга Аныяктар чылы ажыттынган. Өвүрнүң улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында эки ажылдап чоруур аныяктарны, эки түңнелдерни чедип алган спортчуларны, өөреникчилерни чыышка мактаан, хүндүлел бижиктерни тывыскан.

Сарыг-Хөл сумузунуң аныяктары Ажы Марта биле Долаан Менгиниң өг-бүлезинге 2009 чылда кожуунга бир дугаарында кыс уруг төрүттүнген, баштайгы кызын адаиезй Джени (Январь) деп адап алганнар. Кожуун даргазы аныяк өг-бүлеге байыр чедиргеш, быжыг кадыкшылды, ынакшылды күзээш, хеп чуур машинаны белекке берген.

Аныяктар чылының байырлыг ажыдыышкынының соонда хөйге билдингир болу берген кожууннуң бот-тывынгыр артистери солун программалыг концертти көргүскен.

Аныяктар чылында кожуунга план езугаар янзы-бүрү хемчеглерни эрттирер, орта аныяктар идепкейлиг киржип, боттарының үлүүн киирерлер.

Алаш-оол ХЕРТЕК.

Номерже интервью

Анжела ЮЙ: «ТЫВАНЫҢ ЭКОНОМИКАЗЫНГА ТУРИЗМ БОДУНУҢ ҮЛҮҮН КИИРЕР УЖУРЛУГ»

Төрээн Тывавыстың бойдус-чурумалдыг черлери, эртине-байлаа, онзагай төөгүзү, ооң тураскаалдары, кадагалаттынып арткан национал культуразы, езу-чаңчылдары, уран чүүлү чурттуң болгаш даштыкы күрүнелерниң хамаатыларының кичээнгейин хаара тудуп турар. Сөөлгү чылдарда оларның Тывага сонуургалы улам күштелип турары-биле амгы үеде республикада туризм адырында ниити байдалды сонуургап, Тыва Республиканың сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелдиң директору Анжела ЮЙ-биле ужурашкаш, агентилелдиң туризмни сайзырадыр дээш кылып чорудуп турар ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан айтырыгларны салып, чугаа кылдым.

– Анжела Мадровна, амгы үеде туризм делегейде эң-не дүргени-биле сайзырап, хөй орулганы киирип ап турар адырларның бирээзи дээрзин билир бис. Бистиң республикага хамаарыштыр алыр болза байдал кандыгыл, туризмни бедик деңнелче хөгжүдеринге чүү шаптыктап турарыл?

— Ийе, амгы үеде дыка хөй күрүнелер туризмден хөй орулганы ап турар. Олар чылдан чылче күрүнезиниң туризм политиказын сайзырадып, чаартып, туристерниң саны көвүдээри-биле оларга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш дээштиг хемчеглерни ап турарлар. Бистиң республикага туризмни сайзырадырынга чайгаар тургустунган бүгү-ле таарымчалыг байдалдар, арга-шинек бар-даа болза, шаптыктап турар чүүлдер база бар. Ол чүл дээрге демир-оруктуң база Москва-биле дорт авиарейстиң чогу, делегей чергелиг оруктардан ырак-узакта, кыдыг-кызыгаар черде турарывыс, аалчылар бажыңнарының, турисчи баазаларның, дыштанылга черлериниң амгы үениң негелделеринге дүүшпези, даштыкы туристерни хүлээп алыр турфирмаларның чаа-ла бут кырынга туруп кел чыдары, республиканың ажыл-амыдыралының дугайында шын, эки медээлерниң, рекламаның эвээжи, акшаландырыышкынның чедишпези дээш-ле, өске-даа айтырыглар-дыр.

Ындыг-даа болза бистиң республика эң-не тывызыксыг, сонуурганчыг, барыксанчыг девискээр болуп турар. Ооң көскү херечизи – 2007 чылда (2008 чылдың сан-чурагайлары ам билдинер) Тывага 31 302 туристер дыштангаш барган, оларның 20 359-у Россияның хамаатылары, 943 кижи даштыкы күрүнелерниң хамаатылары. Ол ышкаш Россия Федерациязының Чазааның Даргазы В.В.Путинниң Тывага кээп дыштанып турарын, ооң кайгамчык бойдузунуң, хүндүлээчел чонунуң дугайында чугаалаан чүүлдерин Россияның төп телеканалдарын таварыштыр барык бүгү делегейниң чурттакчы чонунуң көргени, муң-муң россияннарның солун-сеткүүлдерден номчааны биске кончуг эки реклама болган. Ооң соонда Тываны көрүксээр кижилерниң саны улам көвүдээн дизе, частырыг чок. Ынчалза-даа бистер туристеп кээп турарларга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузар ужурлуг бис.

– Ынчаарга силерниң удуртуп турарыңар агентилел республикага туризмни сайзырадыр дээш тодаргай хемчеглерни ап эгелээнинден эрткен чылын «Тыва Республикага 2009-2010 чылдарда туризмни хөгжүдери» деп тускай сорулгалыг программаны хүлээп алган болгай. Ооң ужур-дузазының дугайында чугаалап көрүңерем, ол программа езугаар чоокку чылдарда кандыг-кандыг ажылдарны боттандырар деп турарыл?

— Хүлээп алган программада республиканың туризм адырында политиказының кол угланыышкыннарын айтып, ап чорудар хемчеглерин киирген. Республикага туризмниң инфраструктуразын база материал-техниктиг баазазын хөгжүдери-биле ук программа езугаар 2010 чылда Каа-Хем кожуунда Катазы хемниң кыдыынга амгы үениң кадыкшыл туризм комплекизин тудуп эгелээр. Бо төлевилелди боттандырарынга республика бюджединден 3 млн. 700 муң рубльди чарыгдаар. Ол ышкаш республикага дагдан хаактыг бадар комплексти улам ыңай сайзырадыры көрдүнүп турар. Бо төлевилелди боттандырарынга 2009 чылда республика бюджединден 2 млн. 700 муң рубльди үндүрер. 2008 чылда туризмни хөгжүдер талазы-биле инвестициялыг программа езугаар 5 млн. рубльди тускайлап берген. Ол акша-төгерик-биле Кызыл хоорайның чоогунда чоннуң «Ловушка» деп адап чаңчыга берген черде дагдан хаактыг бадар комплексти кылып эгелээн. Ол бүдүн чыл иштинде – кыжын-даа, чайын-даа ажылдаар. Бо хүннерде ында бичии уругларга узуну 350 метр канат оруун тургускан, а бо февраль айда улуг улуска узуну 850 метр канат оруун база администрация бажыңын ажыглалга киирер. Аңаа 50 кижи олурар кафе, эмчи база түр хөлезилел (прокат) пунктулары турар. Дагдан бадар 50 хаактарны, сноубордтарны садып белеткеп каан бис. Ынчангаш чоокку хүннерде «Ловушкага» кээп, ажыктыг кылдыр дыштанып, канат оруунуң дузазы-биле дагдан хаактыг, шанактыг бадып, чуңгулап болур. 2009 чылда көрдүнген 2 млн. 700 муң рубль-биле бо комплекске тудугларны немей кылыр, сайзырадыр. Кедизинде барып маңаа биче, ортумак, улуг хемчээлдиг аалчылар бажыңнары, оюн-тоглаа, этнография (өглер хоорайжыгажы) төптери, спорттуң кышкы, чайгы хевирлерин ойнаар стадион, биатлонга хандыкшылдыгларга көрүкчүлер орар трибуналыг кара адар чер, манежтиг аъттар кажаазы, профилакторий дээш-ле, дыштаныкчыларга ачы-дуза чедирер өске-даа черлер турар. Бо бүгүнү чүгле агентилелдиң күжү-биле кылыры болдунмас дээрзи билдингир. Ынчангаш турбаазалар чанынга («Ловушкада» комплекстен аңгы черлерге база) туристерге болгаш дыштаныкчыларга ачы-дуза чедирер черлер тудуп тургузар күзелдиг кижилерге чугула документилерни кылырынга, ону четчелээринге дузалаар бис.

«Тыва Республикага 2009-2010 чылдарда туризмни хөгжүдери» деп тускай сорулгалыг программаны боттандырарынга республика бюджединден ниитизи-биле 9 млн. 500 муң рубль көрдүнүп турар: 2009 чылда – 4 млн. 900 муң рубль; 2010 чылда – 4 млн. 600 муң рубль.

Ол ышкаш Тываны туристээринге таарымчалыг, бүгү делегейге ажык, бойдус чурумалдыг, бурун төөгүлүг, онзагай культуралыг регион кылдыр бүгүдеге таныштырары-биле калбак хемчээлдиг реклама кампаниязын чорудары, республиканың турисчи сайтызын деткиири, буклеттерни, номнарны үндүрери, туризмни сайзырадыры-биле даштыкы инвесторларны киириштирери, туризм адырын кадрлар-биле хандырары, семинарларны эрттирери, делегейниң «Интурмаркет» турисчи делгелгезинге республиканың төлээлериниң киржири дээш, өске-даа хемчеглер программада көрдүнүп турар.

Тыва аалчыларны, туристерни чалап турар онзагай регион дээрзин таныштырар сорулга-биле реклама кампаниязын программа хүлээп алыр мурнунда-ла эгелээнивисти айтыр апаар. 2007 чылда Москва хоорайның туризм комитеди-биле кады «Тываже аян-чоруктуң демдеглели» деп документалдыг кинону тырттырдывыс, ону төп телеканалдарга көргүскен. Ол ышкаш регионнарның солун-сеткүүлдеринде, Интернетте материалдар үнгүлээнин база ам-даа үнүп турарын демдеглеп каайн.

– Туризмни хөгжүдери дээрге-ле инвестиция төлевилелдерин ажылдап кылгаш, ону амыдыралга херек кырында боттандырары-ла болгай. Амгы үеде республикада туризм талазы-биле каш инвестициялыг төлевилелдер ажылдап кылдынганыл?

— Республикага туризмни хөгжүдери-биле беш — «Пор-Бажың», «Хааннар шынаазы», «Эржей», «Мөңгүн-Тайга», «Төре-Хөл» деп инвестиция төлевилелдерин ажылдап кылган. Төлевилел бүрүзү бодунуу-биле онзагай, республиканың аалчыларының, туристерниң сонуургалын хайныктырар ужурлуг.

«Пор-Бажың», «Хааннар шынаазы» («Аржаан-1», «Аржаан-2» базырыктары) бүгү делегейге Тываны алдаржыткан черлер болганда, бо төлевилелдерни херек кырында боттандырарының арга-шинээ кончуг улуг, ат-сураглыг чаңгыс чер-чурттуувус С.К.Шойгу баштаан сонуургалдыг кижилер база бар. «Эржей» төлевилелин алыр болза, Каа-Хем кожууннуң бойдус чурумалдыг, староверлер чурттап турар черде «Эржей» турбаазазын этнография, экология база балыктаар, аңнаар туризмни сайзырадырынга дузалаар амгы үениң турисчи комплекизи кылдыр чаарты, эде кылыры болур. Черле ынчаш Каа-Хем кожуунда бо хүннерде безин 7 турбааза ажылдап турар болганда, ол девискээрге туризмни сайзырадырывыс чугула. Төлевилелдиң бир эки талазы – республика найысылалындан ырак эвесте орук-харылзаалыг, бойдус чурумалдыг чер боop турары. «Мөңгүн-Тайга» база онзагай төлевилел дээрзин демдеглээр апаар. Кызыл – Кош-Агач (Алтай Республика) оруун тудуп эгелээрин планнап турар болганда, Мөңгүн-Тайга кожуунга турисчи комплексти тудуп тургузары кончуг ажыктыг, чугула болур. Орук ажыттына бээрге, кожазында Алтайга кээп турар муң-муң туристер Мөңгүн-Тайганы таварыштыр Тывага кээр аргалыг апаар. Ол ышкаш Мөңгүн-Тайганың арыг агаары, кайгамчык бойдузу, бедик даглары, улуг-биче хөлдери, хемнери, аржааннары, делегейде ховартаан дириг амытаннары, куштары, эм оъттары, ында төөгүнүң тураскаалдары, базырыктар туристерни чайгаар-ла бодунче хаара туда бээр. Мөңгүн-Тайганың эривес, мөңге харларынга дагны куду хаактаар, а кыжын Хиндиктиг-Хөлдүң дожунга чуңгулаар черлерни кылып болур. Ынчангаш ортулуктуг бо чараш хөлдүң кыдыынга экология, экстремал база балыктаар, аңнаар туризм талазы-биле комплексти тудуп тургузарын төлевилелде көрүп турар. «Төре-Хөл» келир үеде кедилиг төлевилелдерниң бирээзи, ону чайгы үеде дыштанырынга эң-не таарымчалыг, чараш бойдустуг чер деп санап турар бис. Ооң эки талалары – улуг орук чоогунда турары, аңаа кожавыс Моолдан, чоок регионнардан туристерниң кээп дыштанып болуру-дур. Төре-Хөл кыдыынга турисчи комплекс тударынче Эрзин кожууннуң чагыргазы база улуг кичээнгейни салып турар болганда, бо төлевилелдиң боттаны бээринге бүзүрел улуг.

Бир төлевилелди боттандырарынга эвээш дизе-ле, 6-10 миллион рубль херек болуп турарын маңаа демдеглээри чугула. Ынчангаш деткимче көргүзүп болур инвесторларны дилеп, чугаалажыышкыннарны чорудуп турар бис. 2009 чылда бо инвестиция төлевилелдериниң концепциязын, документилерин ажылдап кылырынга, чер (черни тускайлап бээри, демдеглээри дээш, өске-даа) база организастыг, хоойлу-дүрүм айтырыгларын шиитпирлээринге 1 млн. 500 муң рубльди тускайлап бээр. Бо акша-төгерик-биле төлевилелдерниң шупту документилерин белеткеп кылыр ужурлуг бис.

– Бистиң республикада чеже турисчи агентилелдер ажылдап турарыл, Анжела Мадровна?

— Амгы үеде республика девискээринде «Алаш-Тревел», «Центр Азии», «Тувинские каникулы», «Эко-Тува», «Тыва турист», «Тываинтур», «Кардон» база күрүне бүдүрүлгелери болур «Тува туризм», «Убсу-Нур ыйгылаажы» туристерге, дыштаныкчыларга ачы-дузазын чедирип турар. Ол ышкаш Бии-Хем кожууннуң Кара-Суг деп черде Саян аттыг хаактаар бааза, Тожу кожуунда Азас хөлдүң эриинде турбааза, Таңды кожуунда Дус-Хөл кыдыында пансионат ажылдап турар.

– Республика девискээринде өске регионнардан турисчи фирмалар ажылдап турар бе?

— Ийе, кожавыста регионнарда «Третий Рим», «Роза ветров» дээн ышкаш турфирмаларның салбырлары бисте ажылдап турар. Оларның ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннары даштыкыга дыштаныксаарларга путевкаларны, турларны садары боop турар. Үндүрүглер оларның бүрүткеткен черлеринче кирип турар-даа болза, бо фирмалар биске ажылчын олуттарны берип турар.

– Туризмниң республика иштинде – кожууннарда сайзырап турарының база кады ажылдажылгаңар дугайында чүнү чугаалап болур силер?

— Туризм экономиканың өске адырлары – көдээ ажыл-агый, үлетпүр, тудуг ышкаш сайзыраар, экономикага бодунуң үлүүн киирер үези келген деп санап турар бис. Ынчангаш кожуун бүрүзүнде туризм ажылын харыылап турар специалистерни таварыштыр кожуун чагыргалары-биле сырый харылзааны тудуп, программаларны, төлевилелдерни боттандырар дээш ажылдап турар бис.

Бистиң салып турар кол сорулгавыс – Тыва иштинге, кожууннарның бот-боттарының аразынга туризмни хөгжүдери болур. Республика иштинде бойдус чурумалдыг, онзагай төөгүлүг черлерни, Тожуну, Мөңгүн-Тайганы, Сүт-Хөлдү дээш, өске-даа чараш булуңнарны көрбээн, ынаар четпээн кижилер кайы хөй болгай. Төрээн черивисти үнелеп, бодувустуң девискээривиске дыштанып өөренир болзувусса эки. Ынчангаш тус чер чагыргалары боттарының девискээринге туризмни хөгжүдериниң талазы-биле тодаргай программаларны ажылдап кылыры чугула. Ол ышкаш биске Россияның өске регионнарындан, даштыкыдан хөй туристер кээп турар апаарын чедип алыр болзувусса, экономикавыс-даа сайзыраар.

Ынчаарга туризмни элээн сайзырады берген кожууннарга Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды, Эрзин, Чөөн-Хемчик, Мөңгүн-Тайга кожууннарны хамаарыштырып болур. Ынчалза-даа бо кожууннарга амгы үениң негелделеринге дүгжүп турар турисчи комплекстерни тургузары негеттинип турар. Ол дээрге-ле бети дизе, аалчылар бажыңнарыазы бистиң национал өглеривис, кафе-барлар, садыглар, баня-сауналар, эмнелге пунктулары, автомашиналар тургузар парктар, дыштанылга, оюн-тоглаа төптери-дир. Бо бүгүнү дораан-на тудуп тургузары болдунмас дээрзи билдингир, ынчалза-даа эвээшбичелеп кылып эгелээр болза эки.

– Туристерниң болгаш чурттакчы чоннуң дыштанырынга таарымчалыг, келир үеде кедилиг деп кайы турбаазаларны болгаш өске-даа черлерни санап турар силер, Анжела Мадровна?

— Ындыг черлерге Кызыл хоорайдан ырак эвесте хаактаар, шанактаар «Тайга» станциязы, Эрзин кожуунда Төре-Хөл кыдыында өглер «хоорайжыгажы», Тожу кожуунда «Азас», Каа-Хем кожуунда «Эржей», Бии-Хем кожуунда «Рысь» турбаазалары база Дус-Хөл кыдыында пансионаттар, турисчи комплекстиг музей тургузар деп турар Бии-Хем кожуунда «Хааннар шынаазы» хамааржыр деп санап турар бис. Ындыг-даа болза Тываның булуң бүрүзүнде онзагай черлер барын билир бис.

– Тывага, ылаңгыя кожууннарга, туризмни хөгжүдери-биле солун, ажыктыг төлевилелдер ажылдап кылып алгаш, ону боттандырары-биле силерге саналдап киирип турар улус бар бе?

— Тывага туризмни хөгжүдер талазы-биле элээн сонуургалдыг, чамдыктары харын-даа төлевилелдерни ажылдап кылып алган сайгарлыкчылар бар. Ындыгларның бирээзинге Эрзин кожуундан Рубен Ынаалайны хамаарыштырып болур. Ооң Төре-Хөл кыдыынга турисчи комплекс кылыр дээн төлевилелин эки деп көргеш, деткиир деп шиитпирлээн бис. А өске сайгарлыкчыларны болгаш сонуургалдыг кижилерни деткиир-даа дээривиске кончуг хөй акша-хөреңги негеттинер, документилери база четче эвес, долаага салыр өнчү-хөреңгизи-даа чок болгулаар-дыр.

– Интервью бергениңер дээш четтирдим, ажылыңарга чедиишкиннерни күзедим.

Адыгжы СААЯ
чугаалашкан.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың девискээринге «Чуга дош» деп операцияны эрттирер дугайында

2008 чылдың декабрь 9 №714 Кызыл хоорай

«Чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни бойдустуң болгаш техногенниг характерлиг онза болуушкуннардан камгалаар дугайында» 1994 чылдың декабрь 23-те Федералдыг хоойлунуң 11 чүүлүнге дүүштүр хемнерге болгаш суг хөөлбектеринге дош бадып турар база дошталып турар үелерде кижилерниң амыдыралының айыыл чок чоруун хандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың девискээринге 2008 чылдың декабрь 15-тен 2009 чылдың апрель 1-ге чедир «Чуга дош» деп операцияны эрттирер.

2. Хамааты камгалал адырынга, Тыва Республиканың девискээринге чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан база сугларга камгалаар ажыл-чорудулганы хандырар талазы-биле агентилелге:

массалыг информация чепсектеринге суг объектилеринге дошка айыыл чок чорукту хандырар сагындырыг-профилактика хевирлиг материалдарны парлаарын, чугаалаарын болгаш көргүзерин организастаар;

2008 чылдың декабрь 20-ге чедир Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының администрациялары-биле кады хемнерге болгаш хөөлбектерге дош бадып база доңуп турар үелерде озал-ондак болуушкуннарын болдурбас болгаш чайладыр сорулга-биле девискээрлерниң системаларын белен байдалга тургузар.

3. Муниципалдыг тургузугларның администрацияларынга сүмелээр:

2008 чылдың декабрь 20-ге чедир хемнерниң болгаш хөөлбектерниң эриктеринге кежериниң айыылдыының, ол ышкаш бүгү хевирниң транспортунуң доштап кежерин хорааның дугайында медээ демдектерни тургузар;

Тожу, Каа-Хем, Кызыл, Улуг-Хем кожууннарга 2008 чылдың декабрь 20-ге чедир кышкы үеде автомашиналарның болгаш чадаг кижилерниң доштап кежер черлерин белеткеп, ажыглалга киирерин хандырар;

хемнерге болгаш хөөлбектерге онза байдалдар болгаш болуушкуннар болу бергенде, ооң уржуктарын чайладыры-биле адырлар яамыларының болгаш ведомстволарының чогуур хуусаада кады ажылдаарын организастаар;

боор болур онза байдалдарның болгаш болуушкуннарның уржуктарын баш бурунгаар болдурбазының, ол ышкаш чогуур муниципалдыг тургузугларның девискээрлеринде доштуң байдалын хынаар немелде хемчеглерни алыр.

4. Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы кышкы үеде суг объектилеринге айыыл чок чоруктуң дүрүмүнүң дугайында өөредилге албан черлеринге беседаларны, өөреникчилери-биле кичээлдерни эрттирер.

5. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары, организациялар болгаш бүдүрүлгелер ведомствога база өнчүзүнүң хевири хамаарылга чокка ажылдакчылары-биле дошка айыыл чок чорукту хандырарының темазынга профилактиктиг беседаларны чорудар.

6. Суг дошталып база дош бадып турар үеде озал-ондактыг болуушкуннарны чайладыр база болдурбас сорулга-биле балыкчылар чыглыр хемнер болгаш хөөлбектер эриктеринге, дош-биле машиналар болгаш чадаг кижилер кежер кежиглерге дежурныйлаашкынны организастаарын Тыва Республиканың Иштики херектер яамызынга, РФ-тиң Онза байдалдар яамызының Тыва Республика талазы-биле Кол эргелелинге, Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуглар администрацияларынга сүмелээр.

7. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

8. Бо доктаалдың күүселдезин хынаарын Тыва Республиканың Чазак Аппарадының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлде эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чуртталга фондузунуң чуртталга оран-саваларының өртээн доктаадыр талазы-биле Ведомстволар аразының комиссиязын тургузар дугайында

2008 чылдың декабрь 12 №727 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чуртталга кодекизиниң 14, 15, 32 чүүлдеринге, Россия Федерациязының Чазааның 2006 чылдың январь 28-те № 47 доктаалы-биле бадылааны Оран-саваны чуртталга оран-савазы, чуртталга оран-савазын чурттаарынга таарымча чок база хөй квартиралыг бажыңны озал-ондактыг болгаш бузар деп көргениниң дугайында дүрүмге дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чуртталга фондузунуң чуртталга оран-саваларының өртээн доктаадыр талазы-биле Ведомстволар аразының комиссиязын тургузар.

2. Мында капсырган:

Тыва Республиканың Чуртталга фондузунуң чуртталга оран-саваларының өртээн доктаадыр талазы-биле Ведомстволар аразының комиссиязының составын;

Тыва Республиканың Чуртталга фондузунуң чуртталга оран-саваларының өртээн доктаадыр талазы-биле Ведомстволар аразының комиссиязының дугайында дүрүмнү бадылаар.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың декабрь 12-де №727 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чуртталга фондузунуң чуртталга оран-саваларының өртээн доктаадыр талазы-биле Ведомстволар аразының комиссиязының СОСТАВЫ

А.Г.Гришеленок— Тыва Республиканың тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый сайыды, даргазы;

М.В.Шмаков —Тыва Республиканың тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый сайыдының оралакчызы, даргазының оралакчызы;

С.И.Решетников —Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый талазы-биле агентилелдиң директорунуң хүлээлгезин күүседип турар, харыысалгалыг секретары;

А.М.Адыгбай —Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының удуртукчузунуң оралакчызы – Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының эрге-хоойлу экспертизазының болгаш хоойлужудулга системажыдылгазының эргелелиниң начальниги;

М.К.Куулар—Тыва Республиканың Күрүнениң чуртталга инспекциязының албанының кол чуртталга инспектору – удуртукчузу;

Н.М.Монгуш Хамааты камгалал, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар база Тыва Республиканың девискээринде сугларга камгалаар адырда ажыл-чорудулганы хандырар талазы-биле агентилелдиң директору;

О.С.Монгуш — Хереглекчилерниң эргелерин болгаш кижиниң менди-чаагай чоруун камгалаар адырда хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикада эргелелиниң удуртукчузунуң оралакчызы (дугуржулга-биле);

Л.В.Мостовщикова — «Техниктиг ончалаашкын бюрозу» Тыва Республиканың ККБ-ниң директору;

У.А.Ондар — Тыва Республиканың чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының сайыдының оралакчызы (дугуржулга-биле);

Б.В.Руднев — «Тувагражданпроект» ААН-ниң чиңгине директору (дугуржулга-биле);

В.Т.Ховалыг — Кызыл хоорайның мэри (дугуржулга-биле);

О.Д.Ховалыг — «Тыва Республикада Гигиена болгаш эпидемиология төвү» ККФКА-ның кол эмчизи (дугуржулга-биле).

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың декабрь 12-де №727 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чуртталга фондузунуң чуртталга оран-саваларының өртээн доктаадыр талазы-биле Ведомстволар аразының комиссиязының дугайында ДҮРҮМ

1. Ниити чүүлдер

1.1. Амгы Тыва Республиканың Чуртталга фондузунуң чуртталга оран-саваларының өртээн доктаадыр талазы-биле Ведомстволар аразының комиссиязының дугайында Дүрүм (моон ыңай – Ведомстволар аразының комиссиязы дээн) Ведомстволар аразының комиссиязының шиитпирлерин боттандырарын хандырып турар органнарны тургузарының сорулгазын, оларның кылып чорудар ажылдарын, хүлээлгелерин, эргелерин, ажыл-чорудулгазын организастаарын, ажылдаарының болгаш шиитпирлер хүлээп алырының чурумун база ук органнарга ону чедирерин доктаадып турар.

1.2. Ведомстволар аразының комиссиязы Тыва Республиканың коллегиалдыг органы болур база Тыва Республиканың Чуртталга фондузунуң чуртталга оран-саваларының өртээн доктаадырынга тургузар.

1.3. Ведомстволар аразының комиссиязы бодунуң ажыл-чорудулгазынга удуртулга кылдыр Россия Федерациязының Чуртталга кодекизин, Россия Федерациязының 2006 чылдың январь 28-те «Оран-саваны чуртталга оран-савазы, чуртталга оран-савазын чурттаарынга таарымча чок база хөй квартиралыг бажыңны озал-ондактыг болгаш бузар деп көргениниң дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында» №47 доктаалын болгаш бо Дүрүмнү ажыглаар.

2. Ведомстволар аразының комиссиязының хүлээлгелери

2.1. Ведомстволар аразының комиссиязы дараазында хүлээлгелерлиг:

1) хөлезилекчи-хамаатыларның чок болза Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының, күрүнениң санитария-эпидемиологтуг албанының органнарының, күрүнениң өртке удур албанының, күрүнениң чуртталга инспекциязының болгаш өске-даа органнарның Тыва Республиканың Чуртталга фондузунуң чуртталга оран-саваларын чуртталга оран-савазы, чуртталга оран-савазын чурттаарынга таарымча чок база хөй квартиралыг бажыңны озал-ондактыг болгаш бузар деп көргениниң дугайында билдириишкиннерин сайгарып көөр;

2) Тыва Республиканың Чуртталга фондузунуң чуртталга оран-саваларын чуртталга оран-савазы, чуртталга оран-савазын чурттаарынга таарымча чок база хөй квартиралыг бажыңны озал-ондактыг болгаш бузар деп көргениниң дугайында шиитпирни, айыттынган оран-саваларны болгаш бажыңнарны Россия Федерациязының Чазааның 2006 чылдың январь 28-те «Оран-саваны чуртталга оран-савазы, чуртталга оран-савазын чурттаарынга таарымча чок база хөй квартиралыг бажыңны озал-ондактыг болгаш бузар деп көргениниң дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында» №47 доктаалы-биле бадылаан Оран-саваны чуртталга оран-савазы, чуртталга оран-савазын чурттаарынга таарымча чок база хөй квартиралыг бажыңны озал-ондактыг болгаш бузар деп көргениниң дугайында дүрүм-биле доктааткан негелделерге дүүштүр өртээн доктаатканынга үндезилеп, хүлээп алыр.

3. Ведомстволар аразының комиссиязының эргелери

3.1. Ведомстволар аразының комиссиязының эргелери:

1) Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарындан болгаш өске-даа организациялардан Тыва Республиканың Чуртталга фондузунуң чуртталга оран-саваларын чуртталга оран-савазы, чуртталга оран-савазын чурттаарынга таарымча чок база хөй квартиралыг бажыңны озал-ондактыг болгаш бузар деп көөрүнге эргежок чугула документилерни негээр болгаш алыр;

2) Ведомстволар аразының комиссиязының ажылынга Тыва Республиканың эт-хөреңгизин башкарар талазы-биле хүлээлгелерни боттандырарынга бүрүн эргелиг күүсекчи эрге-чагырга органының төлээлерин, санитария-эпидемиология, өрт, үлетпүр, экология болгаш айыыл чок чоруктуң өске-даа адырларында, хереглекчилерниң эргелерин болгаш кижиниң менди-чаагай чоруун камгалаар адырларда күрүне контролюн болгаш хайгааралын чорударынга, шимчевес өнчү объектилерин ончалаарын болгаш бүрүткээрин чорударынга бүрүн эргелиг органнарның төлээлерин база ол ышкаш архитектура, хоорай тургузуунуң болгаш чогуур организацияларның төлээлерин, төлевилел-шинчилел организацияларының квалификациялыг эксперттерин кииришкирер.

4. Ведомстволар аразының комиссиязының составы

4.1. Ведомстволар аразының комиссиязын төлээлекчи үндезинге тургузар.

4.2. Ведомстволар аразының комиссиязының составын Тыва Республиканың Чазааның доктаалы-биле бадылаар.

4.3. Ведомстволар аразының комиссиязының составынга Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый яамызының, Тыва Республиканың эт-хөреңгизин башкарар талазы-биле хүлээлгелерни боттандырарынга бүрүн эргелиг күүсекчи эрге-чагырга органының, санитария-эпидемиология, өрт, үлетпүр, экология болгаш айыыл чок чоруктуң өске-даа адырларында, хереглекчилерниң эргелерин болгаш кижиниң менди-чаагай чоруун камгалаар адырларда күрүне контролюн болгаш хайгааралын чорударынга, шимчевес өнчү объектилерин ончалаарын болгаш бүрүткээрин чорударынга бүрүн эргелиг органнарның төлээлерин база ол ышкаш архитектура, хоорай тургузуунуң болгаш чогуур организацияларның төлээлерин, төлевилел-шинчилел организацияларының квалификациялыг эксперттерин киирер.

4.4. Ведомстволар аразының комиссиязының хуралынга ооң шупту кежигүннери турары албан. Олар боттарының бүрүн эргелерин өске кижилерге дагзып болбас. Ведомстволар аразының комиссиязының кежигүнү хуралга турбас таварылгада, хуралга сайгарып турар айтырыг талазы-биле ол бодунуң саналын бижимел хевирге киирер.

5. Ведомстволар аразының комиссиязының ажыл-чорудулгазын организастаары

5.1. Ведомстволар аразының комиссиязының ажыл-чорудулгазының организастехниктиг хандырылгазын Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый яамызы боттандырар.

5.2. Ведомстволар аразының комиссиязын тургузар, эде тургузар болгаш дужүрер, ооң харыылаар айтырыгларын тодарадыр, ооң удуртукчуларын болгаш составын бадылаар айтырыглар талазы-биле чөрүлдээлерни Тыва Республиканың Чазаа көөр.

5.3. Ведомстволар аразының комиссиязын тургузарының, эде тургузарының болгаш дужүрериниң база ол ышкаш ажыл-чорудулгазының чылдың түңнелдериниң дугайында Ведомстволар аразының комиссиязының даргазы Тыва Республиканың Чазаанга илеткээр.

6. Ведомстволар аразының комиссиязының ажылының чуруму

6.1. Ведомстволар аразының комиссиязының ажылының организастыг хевири болза киирген билдириишкиннерни сайгарып көөрү-биле хуралдар эрттирер.

6.2. Ведомстволар аразының комиссиязы бодунуң ажыл-чорудулгазын, Ведомстволар аразының комиссиязының хуралынга хүлээп алыры болгаш ооң даргазының бадылааны ажыл планынга дүүштүр боттандырар.

6.3. Ведомстволар аразының комиссиязының хуралын эргежок чугула апарганда эрттирер база хуралга ооң кежигүннериниң чартыындан эвээш эвези киржип турда, бүрүн эргелиг болур.

6.4. Хуралдарның хүн айтырыын база оларны эрттирериниң чурумун Ведомстволар аразының комиссиязының даргазы тодарадыр.

6.5. Ведомстволар аразының комиссиязын комиссияның даргазы – Тыва Республиканың тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый сайыды баштаар.

6.6. Ведомстволар аразының комиссиязының хуралынга даргазы турбас таварылгада ведомстволар аразының комиссиязының даргазының бүрүн эргелерин ооң оралакчызынга дагзыр.

6.7. Ведомстволар аразының комиссиязының хуралдарынга материалдарны Ведомстволар аразының комиссиязының харыысалгалыг секретары база төлээлери Ведомстволар аразының комиссиязының составынга кирер болгаш кол илеткелчилер

болур күүсекчи эрге-чагырганың республика органнары белеткээр.

6.8. Ведомстволар аразының комиссиязының кылып чорудар ажылдарын боттандырарынга, комиссияның харыысалгалыг секретары:

1) Ведомстволар аразының комиссиязының ажылының планнарының төлевилелдерин белеткээрин база оларны боттандырары дээш контрольду база ол ышкаш ведомстволар аразының комиссиязының хуралынга чугула документилерни доктааткан хуусааларда белеткээрин боттандырар;

2) Ведомстволар аразының комиссиязының хуралдарының протоколдарын долдурар, Ведомстволар аразының комиссиязының даргазының даалгазынга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаанының Даргазының илеткелдериниң төлевилелдерин белеткээринге база ол ышкаш Тыва Республиканың Чурттаалга фондузунуң чурттаалга оран-саваларын чурттаалга оран-савазы, чурттаалга оран-савазын чурттаарынга таарымча чок база хөй квартиралыг бажыңны озал-ондактыг болгаш бузар деп көөрү-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле күрүне эрге-чагыргазының органнарынга база Ведомстволар аразының комиссиязының даргазынга информация материалдарын белеткээринге киржир.

7. Шиитпирлер хүлээп алырының болгаш Ведомстволар аразының комиссиязының шиитпирлерин боттандырарын хандырар органнарга оларны чедирериниң чуруму

7.1. Ведомстволар аразының комиссиязы Тыва Республиканың Чурттаалга фондузунуң чурттаалга оран-саваларын хамаатылар чурттаарынга таарымчалыг (таарымча чок) деп көөрүнүң база ол ышкаш хөй квартираларлыг бажыңнарны озал-ондактыг болгаш бузар деп көөрүнүң дугайында; ажыглап турганындан чурттаалга оран-савазы болурунга таарымча чок шынарын илередир сорулга-биле капиталдыг септелгени, эде тударын азы эде планнаараарын чорудары база ону чорудары негеттинип турарының (эргежок чугула апарганда техника-экономиктиг барымдаазын айыткаш) дугайына база оларның доозулганының соонда – Россия Федерациязының Чазаанының 2006 чылдың январь 28-те №47 доктаалы-биле база бо Дүрүм-биле бадылаан Оран-саваны чурттаалга оран-савазы, чурттаалга оран-савазын чурттаарынга таарымча чок база хөй квартиралыг бажыңны озал-ондактыг болгаш бузар деп көргениниң дугайында дүрүм-биле доктааткан чурум болгаш үндезиннер езугаар өртээн доктаадыр чорудулганы уламчылаарының дугайында билдириишкиннерни сайгарып көөр, шиитпирлерни хүлээп алыр болгаш шиитпирлерни үндүрер.

7.2. Ведомстволар аразының комиссиязының шиитпирин комиссияның кежигүннериниң хөйүнүң үнү-биле хүлээп алыр база ону түңнел хевирлиг долдурар. Бир эвес шиитпирни хүлээп турда, «ийе» база «удур» бадылаашкыннарның үнү деӊ апарган таварылгада, Ведомстволар аразының комиссиязының даргазының үнү шиитпирлиг болур. Ведомстволар аразының комиссиязының кежигүннери хүлээп алган шиитпирбиле чөпшээрешпейн турар таварылгада, олар боттарының онзагай саналын бижимел илередир болгаш ону түңнелге капсырар.

7.3. Ажылының төнчүзүнде Ведомстволар аразының комиссиязы оран-саваны доктаамал чурттаары таарымча чок деп көргениниң дугайында түңнелди үш экземплярга тургузар, эргежок чугула апарганда, Россия Федерациязының Чазаанының 2006 чылдың январь 28-те №47 доктаалы-биле бадылаан Оран-саваны чурттаалга оран-савазы, чурттаалга оран-савазын чурттаарынга таарымча чок база хөй квартиралыг бажыңны озал-ондактыг болгаш бузар деп көргениниң дугайында дүрүмге №1, 2 капсырылгалар езугаар доктааткан майыкка дүүштүр оран-саваны шинчилээн актыны тургузар.

7.4. Ведомстволар аразының комиссиязының шиитпирин Тыва Республиканың Чазаанга көөрү-биле чорудар.

7.5. Тыва Республиканың Чазаа Ведомстволар аразының комиссиязындан алган түңнелге үндезилеп, Тыва Республиканың өнчүзүнде турар оран-саваны улаштыр ажыглаарын, бажыңны озал-ондактыг азы бузар деп көрген таварылгада азы септелге ажылдарын чорударын көрген таварылгада хамаатыларны болгаш юридиктиг эргелиг албан черлерин көжүрер хуусааларны айытпышаан, шиитпирлерни хүлээп алыр болгаш айтыышкыннарны үндүрер.

7.6. Ведомстволар аразының комиссиязы Тыва Республиканың Чазаанының айтыышкынының болгаш ведомстволар аразының комиссиязының түңнелиниң бир-бир экземплярларын билдириишкин кииргеннерге 5 хонук хуусаада чорудар.

Оран-саваны чурттаар хүрээлеңинде кижиниң амы-тынынга болгаш кадыкшылынга онза айыылдыг хоралыг, чок болза оран-саваның озал-ондактыг болганының чылдагааны-биле бажың буступ-дүжер айыылды тургузуп турар факторларның бар болганының түңнелинде, чурттаарынга таарымча чок деп көрген таварылгада, түңнелди Тыва Республиканың Чазаанче болгаш билдиришкин кииргеннерге шиитпирни долдурган хүннүң дараазындагы ажылчын хүнден орайтатпайн, чорудар.

7.7. Ведомстволар аразының комиссиязының хүлээп алган шиитпирин сонуургалдыг кижилер суд чуруму езугаар хомудап болур.

Тыва Республиканың Чазаанының 2008 чылдың июль 15-те «Тыва Республиканың Чазаанының Даргазының грантыларын культура болгаш уран чүүл адырынга тургузарының дугайында» № 441 доктаалынга өскерилгелер кииреринiң дугайында

2008 чылдың декабрь 18 № 751 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың хоойлужудулгазын сайзыраңгайжыдар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаанының **доктаадыры болза:**

1.Тыва Республиканың Чазаанының 2008 чылдың июль 15-те «Тыва Республиканың Чазаанының Даргазының грантыларын культура болгаш уран чүүл адырынга тургузарының дугайында» № 441 доктаалынга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 1 пунктуда:

а) «он» деп сөстү «он үш» деп сөс-биле солуур;

б) дараазында уткалыг домак-биле немээр:

«Айыттынган грантыларны төлээринге көрдүнген акша-хөреңгиниң ниити хемчээлин чылда 1200 рубль кылдыр тургузар;

2) Тыва Республиканың Чазаанының Даргазының культура болгаш уран чүүл адырынга грантыларының дугайында Дүрүмде:

а) 1.2 пунктунуң дөрткү абзазында «Дарганың» деп сөстү ап кааптар;

б) 2.6 пунктуда «Дарганың айтыышкыннары» дээн сөстерни «доктаалдар» деп сөс-биле солуур;

в) 3.5 пунктуда « (чагыгларның хевирин капсырган)» дээн сөстерни ап кааптар;

г) культура болгаш уран чүүл адырынга Тыва Республиканың Чазаанының Даргазының грантыларының дугайында Дүрүмге капсырылганы ап кааптар.

2.Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар».

Тыва Республиканың Чазаанының Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

«Тыва Республиканың Чурттаалга чээли ипотеказының талазы-биле агентилел» ажык акционер ниитилелдиң Хайгаарал чөвүлелиниң составын бадылаарының дугайында

2008 чылдың декабрь 24 № 767 Кызыл хоорай

2001 чылдың декабрь 21-де «Күрүне болгаш муниципалдыг өнчү-хөреңгини хуужударының дугайында» № 178-ФЗ Федералдыг хоойлуга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаанының **доктаадыры болза:**

1.Хайгаарал чөвүлелиниң киирип турар составын бадылаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаанының Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республиканың Чазаанының 2008 чылдың декабрь 24-те № 767 доктаалы-биле бадылаан

«Тыва Республиканың Чурттаалга чээли ипотеказының талазы-биле агентилел» ажык акционер ниитилелдиң Хайгаарал чөвүлелиниң СОСТАВЫ

Ш.С.Иргит—Тыва Республиканың Чазаанының Даргазының бирги оралакчызы, даргазы;

А.Г.Гришеленок—Тыва Республиканың тудуг, чурттаалга болгаш коммунал ажылагый сайыды;

Р.Л.Добровольский—Тыва Республиканың Сайгарлыкчылар эвилелиниң вице-президентизи (чөпшээрежилге-биле);

Ю.А. Килижеков—Тыва Республиканың саң-хөө сайыды;

А.Л.Лопсан—«Тыва Республиканың Чурттаалга чээли ипотеказының талазы-биле агентилел» ААН-ниң чиңгине директору;

У.А.Ондар—Тыва Республиканың чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының сайыдының оралакчызы;

Б.В. Руднев—«Тувагражданпроект» ААН-ниң директору (чөпшээрежилге-биле);

З.Э. Салчак—Тыва Республиканың «Капитал тудуг эргелели» күрүне албан чериниң начальнигиниң оралакчызы;

В.Т. Ховалыг—Кызыл хоорайның мэри (чөпшээрежилге-биле).

2009 чылда Тыва Республиканың чурттакчы чонунга халас медицина дузазын көргүзериниң күрүне магадылалының Программазын болгаш 2009 чылда Тыва Республиканың чурттакчы чонунга халас медицина дузазын көргүзериниң күрүне магадылалының Программазында кирбейн турар медицина дузазының болгаш ачы-дузазының хевирлериниң даңзызын бадылаар дугайында

2009 чылдың январь 13 №1 Кызыл хоорай

Хамаатыларның кадыкшылын камгалаар дугайында Россия Федерациязының Хоойлужудулга үндезиннерин, Россия Федерациязының Чазаанының 2008 чылдың декабрь 5-те «2009 чылда Россия Федерациязының хамаатыларынга халас медицина дузазын көргүзериниң күрүне магадылалының Программазының дугайында» №913 доктаалын күүседири-биле Тыва Республиканың Чазаанының **доктаадыры болза:**

1.Дараазында чүүлдерни бадылаар:

2009 чылда Тыва Республиканың чурттакчы чонунга халас медицина дузазын көргүзериниң күрүне магадылалының Программазын;

2009 чылда Тыва Республиканың чурттакчы чонунга халас медицина дузазын (төлевирлиг ачы-дузаны) көргүзериниң күрүне магадылалының Программазында кирбейн турар медицина дузазының болгаш ачы-дузазының хевирлериниң даңзызын.

2. Тыва Республиканың ажылдавайн турар чурттакчыларының ыяап-ла медицина камгаладылгазынга төлевирлерни 2009 чылда Тыва Республиканың республика бюджединде ол сорулгага көрдүнген акша-хөреңгиниң 1/2 хемчээлин ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва Республика фондузунче Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы чогуур үезинде шилчидер.

3. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы дараазында чүүлдерни хандырар:

2009 чылда Тыва Республиканың чурттакчы чонунга халас медицина дузазын (төлевирлиг ачы-дузаны) көргүзериниң күрүне магадылалының Программазында (моон соңгаар—Программа дээр) бадылаттынган медицина дузазын көргүзериниң күрүне даалгазының доктаадып тургусканы хемчээлин хоорай округтарынга, муниципалдыг районнарга (кожууннарга) дүүштүр ачы-дузаның хевирлериниң талазы-биле күүселдезин контрольдаар;

Тыва Республиканың медицина организацияларының көргүзүп турары медицина дузазының шынарынга ведомство хыналдазын чорудар.

4. 2009 чылдың бирги чартыында болгаш 9 айларында ажылының түңнелдерин барымдаалап доктааттынган даалгаларның болгаш акша-хөреңгиниң хемчээлин медицина дузазының хевирлериниң аайы-биле республиканың муниципалдыг районнарның (кожууннарның), хоорай округтарының болгаш республиканың медицина организацияларының аразында эде хуваалдазын чорудар талазы-биле саналды Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынга Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва Республика фондузу киирер.

5. Ыяап-ла медицина камгаладылгазының акша-хөреңгизин Тыва Республиканың медицина организацияларының көрдүнгенин езугаар болгаш чөп ажыглаарының талазы-биле хыналданы Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы, ыяап-ла медицина камгаладылгазының Тыва Республика фондузу хандырар.

6. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парладыр.

7. Бо доктаалдың күүселдезиниң хыналдазын Тыва Республиканың Чазак Аппаратының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлде эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаанының Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының чамдык доктаалдарынга өскерилгелер киирер дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

2009 чылдың январь 15 №24/332-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Дээди судунуң 2008 чылдың декабрь 12-де шиитпирин күүседири-биле Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2007 чылдың январь 9-та «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының катап соңгулдаларын доктаадырының дугайында» №127/727-4 доктаалының 1-ги пунктузунда «Пролетарский №9,» дээн сөстерни ап кааптар.

2. Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2007 чылдың март 21-де «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының депутаттарының соңгулдаларының, катап соңгулдаларының ниити түңнелдерин тодарадырының дугайында» №140/788-4 доктаалында:

1, 2 пунктуларда «22» дээн санны «21» деп сан-биле солуур;

доктаалга капсырылгада: «№9 Пролетарский соңгулда округу Наталья Кончаевна Куулар» дээн абзацты ап кааптар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. САМБАЛА.

Маадырларывыс уттундурбас

«АЛДЫН СЫЛДЫСТАР» айтырыын көдүрзе чүл?

Бистиң чуртувус Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 65 чыл оюн келир чылын демдеглээр. Бо чугула болуушкунга белеткел ажылдары чуртта чоруп турар.

Ынчалза-даа Улуг Тиилелгениң бүдүүзү болур 2009 чыл база дайын-чаа-биле холбашкан өске-даа юбилейлер-биле элбек. Оларның аразында Халгин-Хөл тулчуушкунунуң (1939 чыл), Финляндия-биле шериг «үскүлежиишкинниң» (1939 чыл), Афганистанче чепсектиг шургуп кириишкинниң (1979 чыл) болгаш оон совет шериглерни үндүргениниң (1995 чыл) «төгерик» чылдары бар.

Мен бо чүүлүмге доктаадып тургусканындан бээр 75 чыл оюн бо чазын демдеглээр Совет Эвилелиниң Маадыры аттың, ооң 70 харлаар «Алдын Сылдыс» медалының, а улам тодаргайлаарга, оларны чамдык тыва эки турачыларга дайын болгаш ооң соонда тайбың чылдарда немей тыпсып болуруның аргазы турганының дугайында бижиксеп тур мен.

Бо айтырыгны көдүре бергенимниң чылдагааны ийи: бирээде, РФ-тиң Президентизи Д.Медведев эрткен неделяда Санкт-Петербург хоорайга Ленинград бүзээлээшкининиң 65 чыл оюнга киржип чорааш, Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары болгаш күрүне ажылдакчылары-биле ужуражылга үезинде сая-сая ада-чурт камгалакчылары, маадырлар, боттарының дайынчы шаңналдарын бо хүннерге чедир албаанын демдеглээш, ол чөптүг эвес чорукту эдип, дайынчы хавыяаларны өлүг, париг-даа ээлерин тып, тыпсырының дугайында даалганы харысалгалыг ажылдакчыларга берген.

Ийиде, Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында дайын шөлдеринге эрес-маадырлыг чоруктарын көргүскен элээн каш тыва эки турачыларга Совет Эвилелиниң Маадырлары бедик аттарны тыпсырының дугайында саналдар оларның дорт командирлериниң мурнундан үнүп турганы болур. Чижээ, тыва аъттыг эскадроннуң бактаап турганы полктуң килдис начальнигиниң дузалакчызы, улуг лейтенант Толстых полк командириниң даалгазы-биле улуг лейтенантылар Сат Бүрзеккейге, Кызыл Ховалыгга болгаш анаа дайынчы Оюн Түметейге Совет Эвилелиниң Маадырлары аттарны тыпсырының дугайында шаңнал материалдарны 6-гы гвардейжи аъттыг корпустуң штавынче белеткээш киирген турганын архив материалдары херечилеп турар. Чижээ, Сат Бүрзекейге командылаткан он тыва эки турачы (он бир маадыр) Москва хоорайны камгалап тургаш, амы-тынын харам чокка берген панфиловчуларның маадырлыг чоруун катаптаанын украин болгаш тыва чоннар билир. Ынчалза-даа полк командирлеринден санал депшидилге турза-даа, тыва эки турачылар казах сөөктүг панфиловчу дайынчыларга деңнээрге, маадырларның «Алдын Сылдыстары» чок артканнар.

Дайын чылдарында тыва эки турачыларга совет дайынчы шаңналдарны орус командирлер «тывалар – даштыкы күрүнениң хамаатылары» деп бодал-биле арай тыртым тыпсып турганын фронтудан чагаалар херечилеп турар. Чижээ, орус биле тыва ийи кижи дайын шөлүнге маадырлыг чорук кылып каарга, чүгле совет хамаатыны кандыг-бир хавыяа-биле шаңнаар турганы чажыт эвес. Ынчалза-даа тыва эки турачылар оларның мурнунга салдынган турган даалганы дайын үезинде төлептии-биле күүсеткен. Тыва маадырларның эвес-маадырлыг чоруктарын шуут эскербес азы чажырар артажок апаарга, орус командирлер оларның аттарын арга чадаарда дайынчы шаңналдарже, ооң иштинде Совет Эвилелиниң Маадыры бедик аттарже саналдап киирип турган. Ынчалза-даа ол үеде совет генералдар «чүгле 220-ле санныг тыва дайынчылардан ынча хөй Маадырлар үнер эвес» деп шын эвес бодалдыг турган-дыр. Чүгле ол-ла үеде, дайын чылдарында, немец-фашистер тыва эскадрондан угаанкут чок коргар, оларны та чүге-ле чүве ийик – көвүдедир «өлүм дивизиязы» деп адаар турган.

Каржы-дошкун чаа-дайынның хөмүр дег кара чылдарында көргүскени эрес-маадырлыг чоруктары дээш, шак-ла ындыг чөптүг эвес кызагдаашкынга өске тыва эки турачылар база таваржып турган. Совет Украинаның хоорай, суурларын хостап турда көргүскен маадырлыг чоруктары дээш капитан Түлүш Кечил-оолга база анаа дайынчы Сеңгии Оюнга Совет Эвилелиниң Маадырлары аттарны тыпсырын саналдаан командылал черлериниң рапорттары бар. Ынчалза-даа тыва эки турачы эскадроннуң командири Түлүш Кечил-оолга Совет Эвилелиниң Маадыры атты чүгле 1990 чылдың май 5-те, дайын төнгенден бээр 45 чыл эрткенде, тывыскан.

Сеңгии Оюн немец-фашистиг эжелекчилерни чылча шавышкаш, Забайкал фронтузунуң шериинин составынга Японияның квантун армиязынга удур база дайылдашкан. Ол 1945 чылдың августа Манчжурияга тулчуушкун үезинде өлүрткен.

Шак мындыг тыва маадырларывыстың чырык аттарын бис, тыва чон, сагынмас болзувусса, кым сактырыл?

Улуг ССРЭ дүшкен соонда, дайынчы шылгаралдың Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыспайн турар. Ооң чылдагааны билдингир. Ынчалза-даа **Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында кылган эрес-маадырлыг чоруктары** дээш Россия Федерациязының Маадыры бедик атты «Алдын Сылдыс» медаль-биле бо хүннерде тыпсып турар. Шынап-ла, маадырлыг чорук кажан-даа элеп читпес!

Бо чүүлге чижек кылдыр чамдык фактыларны киирейн. Чижээ, ужудукчу Лидия Шулайкинаның Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында агаар делгемнеринге кылган маадырлыг чоруктары дээш аңаа Россия Федерациязының Маадыры атты 1993 чылдың октябрь 1-де, ССРЭ буурап дүшкен соонда, ийи чыл эрткенде, тывыскан. 1945 чылда, дайын төнүп турда, өлүрткен ужудукчулар Виктор Носов биле Федор Дорофеевке база Россия Федерациязының Маадыры аттарны өлгениниң соонда, барык 60 чыл эрткен соонда, тывыскан! Ындыг чижектер чуртта хөй!

Бо фактыларны барымдаалаар болза, Маадыр атка депшидип турган тыва эки турачыларның документилери-биле ам-даа ажылдаар, оларны РФ-тиң Президентизинге саналдаар ужурлуг бис. Чүгле дайын чылдарының төөгү материалдары-биле архивтерге эки шыңгыы ажылдаар апаар. Ынчап кээрге, Совет Эвилелиниң Маадырлары аттарга каржы-дошкун дайын чылдарында-ла төлептиг болган тыва маадырларывыстың «Алдын Сылдыстары» дээш, бистиң салгалдың, республиканың амгы удуртукчуларының туржур үези катап келген ышкажыл. Совет чылдарда ындыг тодаргай ажылдың түңнелинде тыва командир Т.Кечил-оолга Совет Эвилелиниң Маадыры атты, маадырның «Алдын Сылдыс» медалын, ооң-биле кады Ленин орденин болгаш тускай Хүндүлел бижикти, орайтады-даа болза, тыпсырын коммунистиг партия чедип алган турган. Ол база ынчангы удуртулганың маадырлыг чоруудур...

Юрий КӨК-ООЛ.

P.S. ССРЭ турар үеде Совет Эвилелиниң Маадыры атка ниитизи-биле 12772 кижи төлептиг болган. Оларның аразындан бо атты 11695 кижи Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында алган. Маадырларның аразында 91 херээженнер бар.

Совет Эвилелиниң Маадыры атты доктаатан соонда, ону эң баштай 1934 чылдың апрель 20-де ужудукчу Анатолий Ляпидевскийге Соңгу доштуг океанга озал-ондакка таварышкан «Челюскин» пароходтуң пассажирлерин болгаш экипажын камгалааны дээш тывыскан.

Бо атты эң сөөлгү алган совет хамааты – водолаз, 3-кү чергениң капитаны Леонид Солодков болган. Ол 500 метр ханы суг дүвүнге чоруткан шенелде ажылдары дээш бо бедик атка төлептиг болган. Ынчалза-даа ол Маадыр атты байырлыг байдалга тыпсып турда, ССРЭ күрүне кылдыр буурап дүшкенинден бээр 22 хонуп турган. Офицерге Совет Эвилелиниң Маадырының «Алдын Сылдызын» хөрээнге кадап бээрге, ол устав езугаар «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!» деп харыылаарының орнунга, анаа-ла «Четтирдим!» деп каан.

Бо бедик аттың төөгүзүнде ону чаңгыс эвес катап алган хамаатылар бар. Чижээ, Совет Эвилелиниң маршалы С.М.Буденныйга, авиацияның мар...лдары И.Н. Кожедубка болгаш А.И. Покрышкинге бо атты аңгы-аңгы чылдарда тус-тузунда үш катап тывыскан.

Совет Эвилелиниң маршалы, Ада-чурттуң Улуг дайынының «автору», полководчу Г.К.Жуков биле база бир маршал болгаш көскү күрүне ажылдакчызы Л.И.Брежнев Совет Эвилелиниң Маадыры аттың дөрт дакпыр эдилекчилери болганнар. Чиңгине секретарьга бо бедик атты чүгле төрүттүнген хүннерин уткуй тыпсыры шуут чаңчыл апарган турган. Ооң хөрээн Совет Эвилелиниң Маадырының дөрт «Алдын Сылдыстарындан» аңгыда, Социалистиг Күш-ажылдың Маадырының бир «Алдын Сылдызы» база каастап чораан.

Бай-Тайгадан медээлер

ПЕНСИОНЕРЛЕР ЧАЛГААРАВАС

Тээли суурда хоочуннар чөвүлелиниң (даргазы Долзан Базыровна Минеева) ажылы мактаксанчыг.

Ооң идепкейжилери Клара Сарыглар, Таисья Манган-оол, Валентина Конгар, Минчеймаа Ооржак Тээли суму чагыргазының хуралдаар залынга суурнуң хоочуннарын доктаамал чыып, байырлал хемчеглерин солун кылдыр организастап турарлар.

КОЖУУН БИБЛИОТЕКАЗЫНДА

Кожууннуң шериг комиссариады турган оран-саваны кожууннуң библиотека ажылдакчылары септээш, ынаар көжүп киргеннер.

Ирина Серенот, Раиса Иргит, Минчеймаа Ооржак, Азиймаа Таргын, Наталья Салчак чогаадыкчы ажылдап, чоннуң сонуургалын хаара тудуп, солун хемчеглерни эрттирип турарлар. Библиотекадан улуг-бичии чон үзүлбес.

ОДАКЧЫ АЛЫШКЫЛАР

Бай-Тайга кожуун эмнелгезинде Алдын-Сай Адыг-оол, Артыш Хертек алышкылар одакчылап ажылдап турарлар.

Оларның ажылын кожуун эмнелгезиниң кол эмчизи Эдуард Константинович Хертек үнелеп, шаңнап-мактап турар. Оолдар хүлээнген ажылындан аңгыда, янзы-бүрү хемчеглерниң идепкейлиг киржикчилери: хол бөмбүүнге эмнелгениң чыынды командазының кежигүнннери.

ДҮҮНГҮ БАШКЫ – БӨГҮНГҮ МАЛЧЫН

Зинаида, Байлаң-оол Аптыыларның дузалал ажылагыйында мал бажы өскен.

Кызыл-Даг, Найырал, Тээли школаларынга үжен ажыг чылдарның дургузунда уругларның билии дээш төлептиг үлүг-хуузун киирген башкы Зинаида Аптыы пенсияже үнгеш, хууда малын кадарып ажылдап турар. Ол өөнүң ээзи мал эмчизи мергежилдиг Байлаң-оол Хомушкуевич хууда үлегери-биле аныяк өг-бүлелерге чижек болуп чоруурлар.

ХУРАГАННАР ОНЧА- МЕНДИ

Эдер-Куйда малчын аалдарның хою кидин түлүк төрүп турар. Аныяк малчыннар Белекмаа, Айдың Сагдыларның чаш хураганнары онча-менди.

Олар 2009 чылды хой кажаазының иштинге уткааннар. Чымыштыг иштиг аныяк өг-бүле хууда ГАЗ-53, УАЗ-469 деп маркаларлыг ийи машиналарлыг. Оларның 3 оглу чажындан малга ынак. Боттарының малындан аңгыда, олар кожуун эмнелгезиниң дузалал ажылагыйының малын база кадарып турар. Ооң мурнунда чылдарда бо албан чериниң кол эмчизи турган Вячеслав Ооржак сиген-ширбиил, мал чеми белеткээринге дузалаар турган болза, бо чылын мал чемин белеткээринге дуза чок болганынга олар хомудап чугааладылар.

Чимис АДЫГ-ООЛ.

ШЫН № 12 (17656) 2009 чылдың февраль 5

«КЫЗЫЛ ЧУГААЛАП ТУР!»

(Февраль 2-ден эгелеп эртенгиниң 6 шак 10 минута турда Тыва радиону катап дыңнап эгелээр бис)

"Кызыл чугаалап тур. Экии, хүндүлүг радиодыңнакчылары!" дээн чаңчыл болган таныырывыс билдингир сөстерни болгаш тыва радионуң кыйгы болган аялгазын тыва радионуң дыңнакчылары ооң мурнунда чылдарда ышкаш, февраль 2-ден эгелеп эртенгиниң 6 шак 10 минута турда катап дыңнап эгелээр. Бо эки талаже чедиишкинниг шиитпирниң үндезинин, ону чедип алганының чылдагаан-барымдааларын ылавылаан сонуургалым-биле Тываның телерадиокомпаниязынга барып, ооң удуртукчузу Андрей Чымбага ужуражып, аңаа айтырыгларымны салган мен.

— **Андрей Иванович, тыва радиону эртенги эфирже чылдырарынга кандыг чылдагаан турганыл?**

— Күрүнениң "Тыва" телерадиокомпаниязы Москвада Россияның Күрүнениң радиотелекомпаниязының база бир салбыры болганда, төп федералдыг удуртулга черинге чагыртыры албан. Ынчап кээрге, оларның доктааткан хүн чуруму болгаш үениң норма-чижээнге дүүштүр бистиң радионуң-даа, телевидениениң-даа эфирже үнер үезин аажок кызырган. Ол чүден хамааржырыл дээр болза, республиканың төп дотациядан амыдыраар хире-шаа ол хире боop турарының херечизи-дир. Россияның өске бай-шыырак регионнары боттарының акша-хөреңгизи-биле эфирже үнер үезин көвүдедир садып ап болур болгаш харын-даа өске-бир каналды бүрүнү-биле-даа эжелеп, аңаа боттарының күзээн дамчыдылгаларын чонга бараалгадыр аргалыг. Амдыызында оларга деңнежири биске тоолда ышкаш, чүгле күзел-дир.

Тыва дыл бистиң күрүне дылывыс болганда, ону чон ортузунга нептередип, чонувус ону шын ажыглаарын деткиир сорулгалыг ажылдап турар бис.

Радио — массалыг информация чепсектериниң база бир кол чепсээ. Ынчалза-даа сөөлгү үелерде тыва радионуң дамчыдылгалары кежээки үеде эфирже үнүп, бодунуң ажылдаар шак чуруму-биле тыва телевидениениң дамчыдылгалары болгаш төп каналдың чоннуң сонуургаар телесериалдары-биле дакпырлажып турганы-биле тыва чон аңаа таарзынмайн, ооң ажылдаар шагын өскертирин дилээн хөй санныг чагыгларын, хомудалдарын тыва радиотелекомпания хүлээп ап турган. Ынчангаш бистиң эрткен чылдан эгелеп тыва радионуң дорт эфирже үнер чуруму эртенги үеже көжүрер дээн оралдажыышкыннарывыстың чылдагааннарын Москвада төп чөпсүнгеш, бистиң дилээвисти күүседип, чөпшээреп боттандырганы – бистиң улуг чедиишкин болган деп болур.

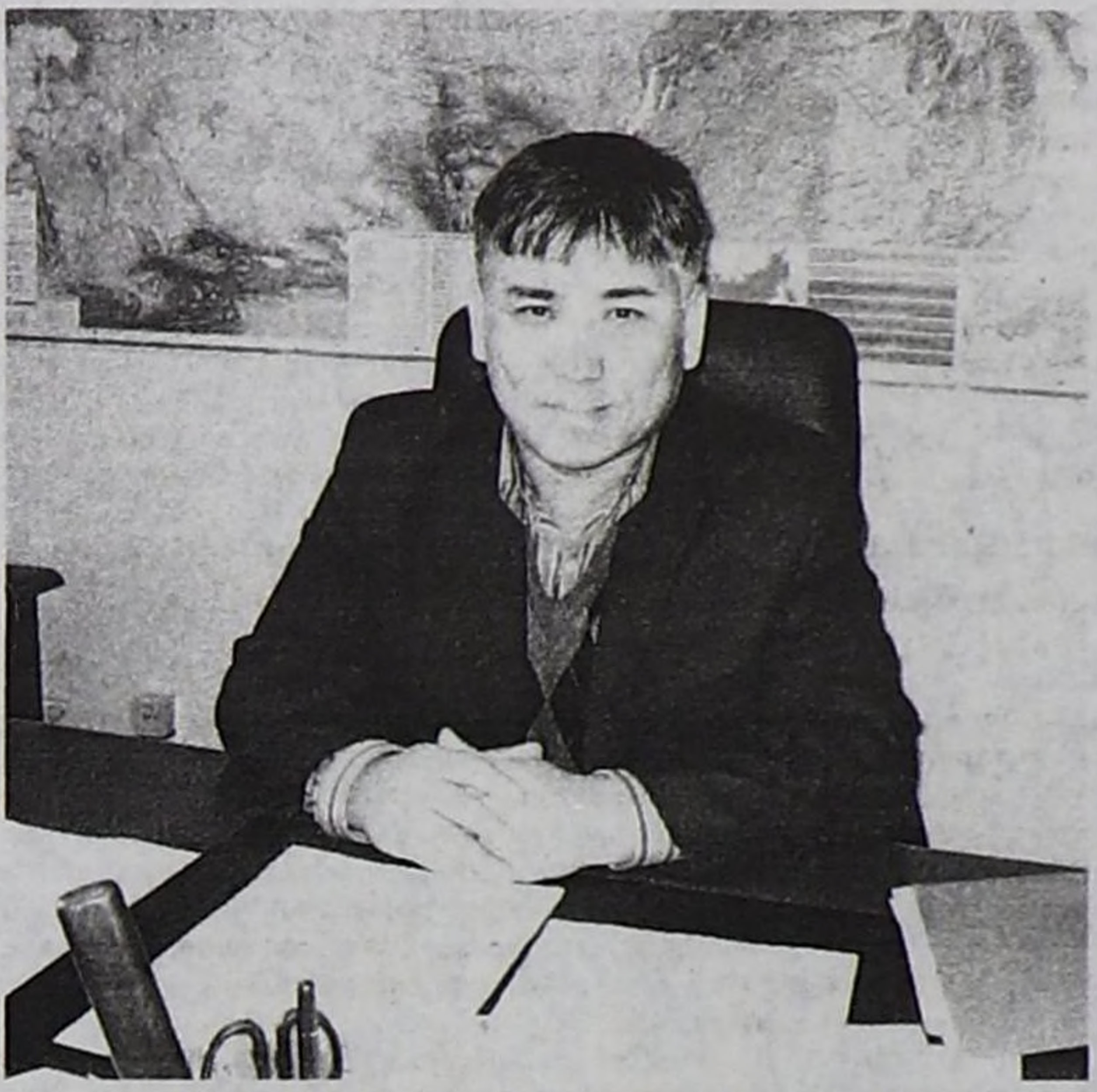
«Тыва» КТРК-ның удуртукчузу Андрей Чымба.

Ынчап кээрге, эң дыңнаштыг ол үени чөптүг ажыглап, дыңнакчыларывыска шынарлыг, солун болгаш ажыктыг медээлерни бээринге, дамчыдылгаларны белеткээринге бистиң чогаадыкчы коллектививис белен. Чоннуң ынак радиодамчыдылгаларындан аңгыда, чаа дамчыдылгалар, рубрикалар болгаш оон-даа өске солун чүүлдер немежир.

Андрей Иванович, тыва радиону дыңнааар күзелдиг кижилерге чүнү сүмелээр силер?

— Бистиң тыва-даа, орус-даа радио-дамчыдылгаларывысты 67.10 FM радио-чалгыгларга Кызылдың болгаш чоок-кавы черлерге, Шагаан-Арыгга дыңнап болур. А ыраккы кожууннарның чурттакчылары, ылаңгыя малчыннар, тыва радиону узун чалгыгларны (орустаарга – ДВ (дальние волны) тудуп тыртар орус транзисторларга дыңнап болур. Шаандагы үениң приемниктери болза улам эки. Мээң билирим-биле ыраккы Мөңгүн-Тайгада, Красноярск крайда Усинскиде чаңгыс чер-чурттугларывыс, Сенгел тывалары безин дыңнап турарын чугаалап каайн. Ынчангаш тыва радиону дыңнап, ооң амгы үеде ажыл-чорудулгазынга киржип, силерниң санал-оналдарыңарны, чагыг сүмелериңерни 3-27-86, 3-27-92 болгаш дорт эфирниң 5-40-54 телефоннары дамчыштыр кииреринң күзээр-дир мен.

Карим МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

ДҮВҮРЕЛДИҢ КОҢГАЗЫ

Солун-сеткүүлдерден, телерадио-дамчыдылгалардан республикада назы четпээннер ортузунда ажылдың талазы-биле сайгарылганың допчулалын дыңнааш, ада-ие кижи дүвүревес аргажок.

Бүгү сарыылдыг чон, хөй-нииити организациялары, партиялар, херээженнер болгаш дружина чөвүлелдери, янзы-бүрү чадаларның депутаттары, социал педагогтар, психологтар демнежип, чогуур органнарга дузазын каттыштырарын бодум хуумдан кыйгырып ор мен, чонум.

Ийе, шын харын, харыысалгалыг ада-иелер, башкылар, албан черлери бар. Ындыг-даа болза шак-ла ындыг отчеттуг илеткелдерни мооң мурнунда-даа дыңнап келген бис. Соонда канчаар ажылдаарының планын саазын, доктаалдарга бадылап турган. Назы четпээннер дээрге келир үениң аныяктары ышкажыл. Аныяктар чылынга даянып алгаш, эмин эрттир «аскай берген» ажы-төлдүң эки талаже базымны кылырынга идигден берээлиңер! Элээди оолдар бөлүглежип, сүлчээлежип, бир-ле каразынчыг байдалдыг турда, долгандыр эртип-дүжүп турар улуг кижилерниң ол байдалга тоомча чок болуру элдептиг.

Январь 12-де Лопсанчап 27 дугаарлыг хөй квартиралыг бажыңның даштынга элээн каш оолдар 1 оолду сывыртап тургаш, бир подъездиже киирип алганнар. Долгандыр бүзээлепкеш, аразында чууктап, дамдыктап турда, эрткен-дүшкен улус оруун чайлап бээрин дилеп, дүрген-не бажыңнарынче кире халчы бээр болганын (оолдарны баштап турганнары оолду ыыттава дээрге, оларның ол куду көрүүшкүнүн ызырнып алгаш, шыдажып эрткенин)кемдээн оол травмпунктуга эмчиге чугаалап олурду.

Чаа чыл соонда, январь 3-те, [illegible] микрорайоннуң киоскилер чанынга 3 элээди оол боттарындан бичии 2 оолду дозуп алгаш, орук хажыызынче чыгап, базынчактап турда, улус эскербес, эрттир кылаштажы бээрин кайгааш, садыгланып алгаш, чанып бар чыткан кырган-биле иелээ хай деп соксаттывыс. Кажары кончуг «анаа-ла ойнап тур бис, дуңмаларывыс-тыр» дээрге, бирээзи биске оорганып ыглай берди. Холунуң хавын былаадып алган, акшазын кызыдыр бербээн болду.

Мындыг таварылгаларда хамааты кижи бүрүзү эриг сеткилдиг болуп, хостуг чаңнап чорууp ийи-чаңгыс хулиганнарны кезедип, соксадып турар болза, айыылхалап эвээжээри чугаажок. Ам дораан эвес-даа болза, оода келир үеде кемниг херектер үүлгедир

Ада-ие болгаш уруглар

чоруктар, социал халдавырлыг аарыглар, мөзү-шынарның кудулааны чүгээртезин дээш калбаа-биле демисежир апаар.

Көдээ суурлар, кожууннарга ындыг аргалар турду чоп. 80 чылдар үезинде уруглар пособиелери өзер барымдаа тургустунуп кээрге, арагаже сундугар азы ажы-төлүнүң кижизидилгезинче сагыш салбас иелерни күш-биле соксадып, хөй божуурун болдурбас айтыышкынны-даа күүседип турдувус. Чамдык кижилер меңээ хомудай бербейн, шын билип алырын диледим: «Ие капиталы» деп дузаламчы акша тыптып кээрге, чамдык бот иелерниң 3 азы 4 дугаар уруглар божуп алырын күзеп турары чиктиг. Берге кижизидилгелиг оолдарның хөй кезии долу эвес өг-бүлелерден үнүп турар, ылаңгыя бот иелер оолдарынга күш четпес боорун школаларга ажылдап чораан дуржулгамдан билир мен.

Хайгаарал чок өөреникчилерниң санының өзеринге башкыларның кошкак ажылы база идиг болуп турар. Берге кижизидилгелиг өөреникчизиниң бажыңынга барбас, ада-иези-биле харылзаа тутпас класс удуртукчуларының бары чажыт эвес. Чуруму багай, өөредилгези кошкак өөреникчилерден школа бүрүзү оспаксыраксаар. Эң кыдыкы хемчээли — үндүрер.

Чоокта чаа 5-7 класс назылыг ийи оолдуң «Востоктан» хоорай адаанда «Сүбедей» спорткомплекизинче кылаштап чедип турарын, автобус дээш берген акшазы-биле кирериниң өртээн төлеп турарын чугаалаарга, дыка кээргээн мен. Солун маргылдаа, азы спортчу оюннар болу бээрге, кирериниң өртээ аар болганы-биле көрбейн турарын чугаалааш, мындыг спорткомплекстери, оода спорт залдар микрорайон бүрүзүнге турган болза деп чугааланырга чаптанчыы аажок болду. Орулгазы эвээш өг-бүлелерниң уругларынга спортзал, театрже чиигелделерни киирген болза…

«Сүбедей», «Херел» чергелиг спорт залдарже тускай быжыглаттынган спортчулар баар болза, демги «берге» диртип турар оолдарның боттарын өрү көдүрер, кижиттинер чери чогум кайдал деп, айтырыг чайгаар тургустунуп келир.

Элээдилер сонуургак, бүзүрээчел болгаш багай салдарга кончуг алзыычал. Ада кижи оглу-биле, ава уруу-биле эжишкилер ышкаш ажыт-чажыт чок чугаалажыр, аажы-чаңын билчир болза, оларның аажы-чаңы өскерли бергенин дораан эскерип каар силер. Школа билир, башкылары шыдаар деп чүве черле турбас. Ынчангаш ада-иелер, уругларыңарның салымчолу — чүгле силерниң холуңарда.

Нина СЕРЕНОТ.

Кызыл хоорай.

Чагаалар аразындан

Ажылгыр ЧУУРАЙЛАР

Тываның база бир ыраккы булуңу болур каас-чараш чурумалдыг, кадыр-берт оруктуг Кара-Хөлде ажыл-ишке кежээ, шудургу, амыдыралга кызымак чон чурттап чорууp. Оларның санынга Айылдаа Хертекович Чуурай төлептии-биле кирип турар.

Ол 1941 чылдың январь айның эгезинде Барыын-Хемчик кожууннуң эмнелгезинге төрүттүнген. Аңаа Юрий деп атты орус эмчи адап берген. Акызы, ынчан чаа 2 харлыг Чыскаал-оол Хертекович (ам бистиң аравыста чок) дуңмазын адын Чуурай деп бодунуң адаары-биле адаар болган. Оон ол ат ол-ла хевээр ады боop артып калган. Ол хамаанчок бүдүн өг-бүлениң фамилиязы апарган. Чуурай Хертек бичиизинде чолдаксымаар дурт-сынныг-даа турган болза, дыка кежээ оол турган. 5 харлыындан эгелеп аъдын мунуп алгаш, ада-иезиниң малын кадарып өскен. Ачазы Айылдаа Санакайевич мал эмчизи кижи болгаш дүн-хүн чок кадарчылар кезип, ажылдап чоруй баар турган. Ынчаар-ла күш-ажылга дадыккан оол 1958 чылда Кызылдың көдээ ажыл-агый механизация училищезинге өөренип киргеш, 1 чыл болгаш 2-ги класстың шофер-тракторизи деп мергежилди чедип алган. Ол баштайгы чылдарында трактор башкарып алгаш, чер чардырып, Туралыг, Сукпак ховуларының кур черлерин күчүлүг трактор-биле аңдара чардырып тургаш, сула тарып ажылдап турган. Оон Кара-Хөл колхоз-совхоз турда чолаачылап, пенсияже үнгүжеге чедир аңаа ажылдаан. "Кошкар-оол" көвүрүүнүң таваан салчырда, аңаа эки ажылдааны дээш, суму чагыргазының даргазы Алаш хемни ийи дугаар чаа көвүрүгнү кежир салыпкан байырлалында Александр Дүмен-оолович Иргит ону электриллиг өрүм-биле шаңнаанын карахөлчүлер билир. Ынчан орук дыка берге, чүгле карак кызыл күш-ажыл-биле амыдыраар үе турган.

Тываның булуңнарын ажыл-херек аайы-биле каш удаа эргип, Бии-Хем кожууннуң "Өөк" совхозундан саваң сөөртүп база ол ышкаш Тываның "чымчак алдынны" — дүктү Оренбург хоорайже сөөртүп чедирип чорааның сактып чугаалап олурар. Шериг хүлээлгезин Камчаткада-Петропавловск хоорайга тудуг кезээнге эрттирген. Орус печка салырын ол аңаа өөренип алган. Бодунуң сууру чурттуг Зоя Дуганчыевна-биле өг-бүле туткан, 4 ажы-төлдүг, 3 уйнуктарлыг.

Өөнүң херээжен ээзи Зоя Дуганчыевна хөй чылдарда Кара-Хөл участок эмнелгезинде санитаркалап ажылдап чорууp. Ол кончуг шевер, ажылгыр, кежээ аваларның бирээзи. Боттарының хууда азырап чорууp малының дүгүнден кидис матрастар, чонактар, уктар кылыр база алгыдан чараш чеңи-чоктарны ол даарап турар. Даараарындан аңгыда, ооң аргыттынарын база чон магадаар. Чуурайлар ак малын азырап, сиген-ширбиилин четчир кылдыр белеткеп ап, рынокка-даа чалынмайн чурттап олурарлар.

"Кыры шимчээрге – хырын тодар" деп үлегер сөсте дег, олар аныяк-өскенге ам-даа эки үлегерчижек боop чорууpлар.

Ынчалза-даа бүгү назынында ак сеткилдиг ажылдап келгеш, Чуурайларның кайызының-даа «Күш-ажылдың хоочуну» деп төлептиг атты албааны элдептиг болгаш хомуданчыг-дыр.

Ортун-оол САЛЧАК.

Бай-Тайга кожуун.

ЧЭЭЛИ: «Енисейская» куш фабриказынга деткимчени көргүскен

Эрткен чылдың төнчүзүнде «Россельхозбанкының» Тывада девискээр салбыры ТР-ниң «Енисейская» куш фабриказы» ККБ-ге 55 млн. рубль түңнүг чээлини берген. Куш өстүрер ажылдыг бүдүрүлгеге чаа инвестиция төлевилели келир үеде улаштыр хөгжүүр арганы берген.

Россияга куш өстүрер ажыл — агроүлетпүр комплекизиниң эң дүрген хөгжүп турар адырларының бирээзи. Ук бүдүрүлгелерни болгаш фабрикаларны деткииринге чээли деткимчезиниң хемчээлдери база улгадып турар. Агроүлетпүр адырында ажылдап турар чээли организацияларының аразында мурнакчы турушту ээлеп турар Россияның Көдээ ажыл-агыйй банкызының Тывада салбыры база хажыызында чыдып калбаан. Бо удаада ол «Енисейская» куш фабриказы» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинге ТР-ниң Чазааның күрүнеден магадылааны-биле 55 млн. рубль түңнүг саң-хөө деткимчезин берген.

Оон аңгыда куш өстүрер ажылдыг бүдүрүлгеге хынамчалыг квалификация шилилгезин чоруткан. Ол болза фабриканың экономиктиг болгаш саң-хөө байдалын баш удур үнелеп көрүп турар. Чээли берген акша-хөреңгилер-биле эрги цехтерни эде тургузар база чаа дериг-херексел садып алыр, чээлини 5 чыл хуусаада берген.

«Енисейская» куш фабриказы» дагаа чуургазын бүдүреринге тускай угланыышкынныг ажылдаар. Ук инвестиция төлевилелин боттандырар болза, бүдүрүлге амгы үениң дериг-херекселин болгаш чаа технологияларны ажыглап турары-биле продукция бүдүрериниң шынарлыг чаа деңнелинче үнүп болур. Төрүүр дагаалар өстүреринге дериг-херекселди, чуурғаларны сорттап аңгылаар амгы үениң машиналарын садып алганындан, цехтерни эде тургусканындан күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедиир, цехтерге микроклимат экижиир, үндүрүп турар продукцияның хемчээлдерин улгаттырар. «Россельхозбанк» ААН-ниң удуртулгазы берген чээлиниң түңү куш бажының санын болгаш бүдүрүлгениң хемчээлдерин улгаттырарынга эки идигни берип турар дээрзинге бүзүрелдиг.

Салган акшаларны шыгжаар база акшаларны дамчыдарын боттандырар талазы-биле «РОССЕЛЬХОЗБАНКЫНЫҢ» АЧЫ-ДУЗАЗЫ

Акша-хөреңгилерни канчап инфляциядан камгалап алырыл база оларны канчаар көвүдедип алырыл – дээн чергелиг айтырыгларны шиитпирлээр ужурга кижи бүрүзү таваржып турар.

Бөдүүн болгаш дээштиг шиитпир – шыгжаан акша-хөреңгилерин эң эки хууларны саналдап турар банкыга салыр.

«Россияның Көдээ ажыл-агыйй банкызы» ААН-ни Россияда салбырлар четкилериниң хөйү-биле ийи дугаар черде туруп турар. Ол шыгжаарының хуусааларының, хуулардан орулгаларының болгаш баштайгы дадывырларының талазы-биле эң эптиг болгаш таарымчалыг салыышкыннарны саналдап турар.

«Россельхозбанк» ААН салыышкыннарының бүзүрелдииниң магадылалы:

— ооң акцияларының 100% күрүнеге хамааржыр;

— 2005 чылдың март 14-тен күрүнениң салыышкыннар камгаладылгазының системазында киржип турар;

— «Россельхозбанк» ААН-ни Россияның 5 улуг дээн банкыларының санынче кирип турар.

Оон аңгыда 2008 чылдың октябрь 14-тен «Россия Федерациязының банкыларынга хамаатыларның салыышкыннарын камгалаарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң Россияның кандыг-даа банкызынга, ооң иштинде «Россельхозбанкыга база 700 муң рубль чедир түңнүг салган акшаларның, камгаладылга байдалы дужуп келгенде, күрүнеден долузу-биле орнун тургузар дугайында чүүлү күштүг болуп кирген.

«Россельхозбанкының» чаңгыс аай хууларлыг ставкалары күштүг бооп турар бүгү филиалдарында болгаш салбырларында рубльдерге, АКШ-тың долларларынга болгаш еврога акша-хөреңгилерни салыышкыннарга хүлээп ап турар.

Салыышкыннар талазы-биле керээлерни долдурар талазы-биле бүгү айтырыгларга дараазында адреске кээриңерге, тодаргай консультацияны силерге бээр: **Кызыл хоорай, Тыва эки турачылар кудумчузу, 23**; харылзажыр телефоннары: **2-04-01, 2-41-04, 2-27-60.** Оон аңгыда республиканың кожууннарында немелде салбырлардан база билдинмес айтырыгларга харыыларны ап болур.

Арга-арыг аукционун эрттирериниң дугайында дыңнадыг

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели – аукционнуң организатору аас-биле садыглаашкынның хевиринге ыяш белеткелиниң талазы-биле сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы боттандырар сорулга-биле арга-арыг үнүштерин садар-садып алырының керээлерин чарарынга эргени садып алырының талазы-биле №3-кр/09 арга-ыяш аукционун 2009 чылдың февраль 19-та 10.00 шакта (тус черниң үези-биле) дараазында адреске эрттирер: Тыва Республика, 667007, Кызыл хоорай, Оюн Курседи кудумчузу, 54. Аукционга киржириниң чагыгларын бо дыңнадыгны парлаан үезинден эгелеп 2009 чылдың февраль 16-га киир хүлээп алыр. Өртекти өстүрериниң аразының хемчээли (базымы) – аукционга садып турар чүүлдүң эге өртээниң 5 хуузундан эгелээр. Аукционнуң протоколунга ат салган хүнүнден он ажыл хүнүнүң иштинде арга-арыг үнүштерин садар-садып алганының керээзин албан чарар. Аукционга киржиринге аукционнуң организаторунуң моон адаанда айыттынганы таблицада агар санынче киирген аукцион чүүлүнүң бүрүзүнге баш удур төлээр түңнү 2009 чылдың февраль 16-га чедир, 17.00 шакка чедир киирген турары албан:

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели
ИНН 1701041631/КПП 170101001,
р/с 40302810200000000002 ГРКЦ Национал банк ТР, Россияның банкызы Кызыл хоорай, БИК-049304001.

«Төлевириниң ады» деп одуругга «Арга-арыг аукционунга киржириниң баш удур төлевири» деп албан айтыр. Аукционга киржириниң база документацияның дугайында долу медээни бо телефондан — 8 (39422) 3-63-73; база Тыва Республиканың Чазааның сайтызындан: www.gov.tuva.ru билип ап болур Силер (харылзажыр кижи – Аюна Сергеевна Ондар).

А/ч №	Турар чери: Арга-арыг ажыл-агыйы	Турар чери: Арга-ыяш а/ч	Кварталдың №	Ажыглал ыяштың хемчээли (куб.м.): Ниитизи-биле	Ажыглал ыяштың хемчээли (куб.м.): Ооң иштинде тудуг ыяжы	Аймаа	Шөлү, га	А/ч эге өртээ, рубль	Баш удур төлевири, рубль
1.	Каа-Хем	Кунгуртуг	216/26	7350	-	Л	150,0	33751	3375
2.	Шагаан-Арыг	Хайыракан	138/16	206,4	148,20	Л	3,0	23018,47	2302
3.	Туран	Туран	247/9	1095	658	Л	5,0	59865	5987
4.	Чадаана	Чыраа-Бажы	50/7	224	193	Л	2,8	28306	2831
5.	Таңды	Хову-Аксы	192/18	605	524	Л	6,0	60994	6099
6.	Таңды	Хову-Аксы	194/19	442	518	Л	5,1	55355	5535
7.	Каа-Хем	Бүрен-Хем	20/11	258	190	Л	4,0	18196	1820
8.	Каа-Хем	Сарыг-Сеп	51/36	427	292	Л	12,0	30289	3029
		Шуптузу:	-	10607,4	2523,2	-	184,9	309774,47	30978

Кадрлар курлавырын тургузарынга КОНКУРС

Тыва Республиканың Юстиция талазы-биле яамызы яамының удуртукчу кадрларының курлавырынче кииреринге база Тыва Республиканың күрүнениң хамаатı албанының кол болгаш улуг бөлүктериниң албан-дужаалынга ажылдаар кадрлар курлавырын (иштики болгаш даштыкы) тургузарынга кандидаттар шилиир талазы-биле конкурсту чарлап тур

Мергежил талазы-биле негелделер: Тыва Республиканың күрүнениң хамаатı албанының дугайында күштүг бооп турар хоойлужудулга-биле доктааткан хамаатı албанының албан-дужаалдарынга негелделерге дүүштүр болур.

Конкурска киржиринге дараазында документилерни киирер:

— хууда билдириишкинни;

— бодунуң холунуң үжүү-биле долдурган, адын салган анкетаны, аңаа чуруктарын капсырар;

— паспортунуң азы ону солуп турар документиниң хоолгазын;

— херек профессионал мергежилин болгаш квалификациязын бадыткап турар документилерни;

— күш-ажыл дептериниң хоолгазын;

— №086-У хевирниң эмчи справказын дужаар.

Документилерни хүлээп алыр чери:

Кызыл хоорай, Чүльдүм кудумчузу, 18, каб. 421, кадрлар килдизи, харылзажыр телефону: **2-13-21**.

Прокурор хыналдазы

ЧӨПШЭЭРЕЛ ЧОК АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГА ДЭЭШ...

Тыва Республиканың Өвүр кожуунунда назы четпээннерниң кадыын база амыдыралын камгалаарының дугайында Федералдыг хоойлуларны сагып турарын хынаан прокурор хыналдазы административтиг кеземче херээ-биле доозулган.

Өвүр кожуун судунуң судьязы кожууннуң прокурорунуң РФ-тиң Административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкиннериниң кодекизиниң 19.20 чүүлүнүң 1 кезээнде (орулга алыры-биле холбашпаан, тускай чөпшээрел (лицензия) чок ажыл-чорудулганы боттандырып турары, ындыг чөпшээрел (лицензия) албан болза көрдүнгени-биле административтиг хоойлу-дүрүм үрээниниң дугайында херекти оттурарының дугайында доктаалын сайгарып көрген. Ооң түңнелинде судья ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының «Өвүр кожууннуң Өг-бүлеге база уругларга социал дуза төвү» Күрүне албан черин 10 муң рубльге торгаан.

Прокуратура ажылдакчылары Өвүр кожууннуң «Өг-бүлеге база уругларга социал дуза төвүнүң» эмчи кабинеди тускай чөпшээрел чок эмчи дузазын боттандырып турарын илереткен. «Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлерин лицензиялаарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 17 чүүлүнүң 1 кезээниң 96-гы пунктузунга дүүштүр эмнелге ажыл-чорудулгазынга албан чөпшээрел бижик (лицензия) алыр ужурлуг. Чөпшээрел бижик (лицензия) чок ажыл чорутканы дээш РФ-тиң Административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкиннериниң кодекизиниң 19.20 чүүлүнүң 1 кезээнде көрдүнгенин езугаар административтиг харыысалгага онаажыр.

Кожуун судьязының доктаалын холга алган соонда, он хонук иштинде ТР-ниң Дээди судунуң хамаатı херектер талазы-биле суд коллегиязынче хомудап болур.

Надежда ДОНГАК,
Өвүр кожууннуң прокурорунуң хүлээлгезин күүседип турар.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак ачавыс, ававыстың 48 чылдар иштинде эп-найыралдыг кады чурттап келген эжи, хөй санныг дуңмаларының сүмелекчизи, уйнуктарының энерелдиг кырган-ачазы, комсомол, партия, Советтер ажылының хоочуну **Базыр Даваевич МОНГУШТУҢ** үр эвес аарааш мөчээни-биле холбаштыр бистиң кажыыдалывысты үлежип келген чонувуска, Дандар-оол Көк-Хунаевич Ооржакка, Григорий Чоодуевич Ширшинге, Владимир Туматович Хемер-оолга, Дожулдей Бурзунеевич Ондарга, Борис Константинович Балчий-оолга, Дамба-Доржу Ырышович Монгушка, Тыва Республиканың Чазаанга, Тыва Республиканың Күрүне архивинге, ачавыстың чуржааттарынга, күдээлеринге, кенээттеринге, ырак-чооктан келген төрелдеривиске, кудаларывыска, чаңгысклассчыларывыска, ававыстың ажылдап чораан Күш-ажыл яамызының, «Гуманный» төптүң коллективтеринге, оолдарының ажылдап турары Россия Федерациязының Федералдыг Өнчү-хөреңги албанының Тыва Республикада эргелелиниң база Россия Федерациязының Федералдыг Айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада эргелелиниң коллективтеринге улуу-биле четтирдивис.

Чону — чоорган, хөйү — хөйлең.
Кадык-чаагай, ак оруктуг,
Бедик сүлделиг болуңар.

Өөнүң ишти, ажы-төлү, дуңмалары.

ШЫН
Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы —2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге —2-03-88, чагаа —2-03-87, көдээ ажыл-агыйй, очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. e-mail:shyn@tuva.ru
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 8680. Чагыг 12. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 22.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.